

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Katedra filozofie a společenských věd

Biologické interpretace konceptů analytické psychologie

Bakalářská práce

Autor: Kryštof Jung

Studijní program: B6101/ Filozofie

Studijní obor: 6101R029/ Filozofie a společenské vědy

Vedoucí práce: Mgr. Filip Jaroš PhD.

Hradec Králové, 2016

Zadání

Bakalářská práce se pokusí uchopit některé koncepty psychologie C. G. Junga z biologické perspektivy. Jako srovnávací materiál bude sloužit převážně dílo A. Portmann a K. Lorenze, biologických myslitelů tvořících rovněž v 1. polovině 20. století. Výsledek práce by měl rovněž poukázat na možné přemostění duality tělo/duše pomocí myšlení tzv. německé autonomistické školy.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval (pod vedením vedoucího bakalářské práce Mgr. Filipa Jaroše PhD.) samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne

Podpis autora modrou barvou

Anotace

JUNG, KRYŠTOF. *Biologické interpretace konceptů analytické psychologie*. Hradec Králové : Filozofická Fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2016, 50 s. Bakalářská Práce.

Práce se v první polovině zabývá shrnutím základních konceptů ohledně vztahu těla a duše, konceptem duše u C.G. Junga a problematikou duše u zvířat. V druhé polovině popisuje Jungův pojem archetypu a dále teorii instinktů u zvířete a člověka. V závěru se snaží nastínit možnou syntézu pojmu archetypu a instinktu. Hlavním cílem práce je uchopit základní strukturu Jungova pojmu archetypu z biologického hlediska a analyzovat tento pohled v rámci evoluční biologie.

Klíčová slova: C.G. Jung, archetyp, instinkt, duše

Annotation

JUNG, KRYŠTOF. *Biological interpretation of the concept of analytical psychology*. Hradec Králové : Faculty of Arts, University Hradec Králové, 2016, 50 pp. Bachelor Degree Thesis.

This thesis in the first half deals with a summary of basic concepts about body-mind problem, C.G. Jung's concept of soul and the problem of an animal soul. In the second half, it describes Jung's concept of archetype and a theory of instincts in animals and men. Finally, the work seeks to outline a possible synthesis of the concept of archetype and instinct. The main object of the work is to take the basic structure of Jung's concept of archetype from biological standpoint and to analyze this view in the context of evolutionary biology.

Keywords: C.G. Jung, archetype, instinct, soul

Úvod	1
1 Tělo – duše	2
1.1 Historie problematiky vztahu těla a duše.....	3
1.1.1 Duše v antice	3
1.1.2 Duše ve středověku	6
1.1.4 Duše v novověku.....	7
1.1.5 Duše v psychologii.....	11
1.1.6 Teorie mysli v současnosti	12
1.1.7 Shrnutí	15
1.2 Jungovo pojetí duše	15
1.2.1 Koncept duše u Junga.....	16
1.2.2 Vědomí a nevědomí	16
1.2.2 Kritika Junga	19
1.3 Problém duše u zvířat	20
2 Archetyp – Instinkt	25
2.1 Koncept archetypu	25
2.1.1 Hlavní archetypy v Jungově nauce.....	27
2.2 Instinkty	31
2.2.1 Instinkty u zvířat.....	32
2.2.2 Instinkty u lidí	36
2.3 Archetypy jako lidské instinkty?	37
Závěr.....	45
Zdroje	46

Úvod

Bakalářská práce má několik hlavních témat, která spolu úzce souvisí a dávají dohromady komplexnější pohled na problematiku teorie archetypů C.G. Junga.

Práce je rozdělena na dva hlavní celky: první polovina se zabývá problematikou duše. Nejdříve jsou stručně předvedeni vybraní myslitelé, kteří se v minulosti zabývali vztahem těla a duše. Poté je rozebrána koncepce duše u Junga a nakonec problematika přisouzení duše zvířatům. Druhá polovina práce se věnuje porovnání archetypů a instinktů. Nejdříve je analyzován Jungův koncept archetypu a jejich stručný výčet, poté je popsán instinkt u zvířat a lidí. Nakonec je koncept archetypu porovnán s konceptem instinktu a obě tyto teorie jsou zařazeny do souvislosti.

Cílem práce je kromě shrnutí různých pohledů na duši v minulosti tematizovat základní strukturu Jungova konceptu archetypu a porovnat ji s instinktivní výbavou zvířat a lidí, a poté vyvodit důsledky, které na základě podobnosti nebo rozdílnosti těchto dvou pojmů mohou vyplynout. Hlavní otázky, na něž se tato práce pokusí odpovědět, jsou následující: Jak bylo na duši pohlíženo dříve a jak je na ní pohlíženo nyní? Můžeme vůbec duši považovat za samostatnou entitu? Dá se zvířatům přisuzovat duše? Co je to archetyp a co je to instinkt? Jak spolu tyto dva pojmy souvisí, co mají společného a v čem se liší? Lze na základě teorie instinktů podpořit Jungovu teorii archetypu?

Pro shrnutí základních konceptů psychosomatického problému jsou v práci využity především poznatky následujících autorů: Zdeněk Kratochvíl pro antiku, Pavel Floss pro středověk, doboví autoři pro novověk a Jaroslav Peregrin pro současnost. Dále jsou v práci použity zejména publikace C.G. Junga a Anthonyho Stevense (pro vysvětlení Jungových názorů). Pro analýzu myšlenkových schopností zvířat je užita převážně práce Zdeňka Veselovského, pro popis instinktů pak publikace Konrada Lorenze a Adolfa Portmanna.

1 Tělo – duše

Na začátek bych chtěl nastínit samotnou problematiku používání slova *duše*. Pojem *duše* se vyskytoval už ve starověkých kulturách, kde označoval nejenom myšlenkové centrum, ale i vitální sílu a samotnou podstatu života.

V souvislosti s tím se pro duši užívalo více označení, řecky například *psýché* (duše) od slova *psýchó* - dýchat, *pneuma* (duch, vzduch, vanutí), *nús* (rozum), latinsky pak *spiritus* (duch, dýchání). Nebo české *duše* (od slovanského kořene *duch*, který mají společná i slova *dech*, *dýchání*, *vzduch* atd.). Stejně tak německé *Seele* nebo anglické *soul*, které pochází ze starogermánského *saiwalo* vzniklo pravděpodobně z řeckého *aiolos* (pohyblivý, pestrý) – čili duše jako základní hybná entita.¹

Už ve starém Řecku se začala profilovat dualistická perspektiva světa – svět jako hmota „prodchnutá“ vyšší esencí, která jí dodávala život. Toto rozdělení však nepozorujeme v indo-asijských kulturách, kde bylo na svět vždy pohlíženo jako na harmonický celek.

Později se od výrazu *duše* upustilo (i když třeba Freud a Jung ho ještě používají) a místo něho se začal používat výraz *mysl*. Souvisí to s odklonem významu od celkového oživujícího principu k jeho kognitivním funkcím. Jung tuto změnu ve vnímání duše charakterizuje následovně: „Co se však dělo s duší od dob osvícenství a v epoše vědeckého racionalizmu? Stala se identickou s vědomím. Duše se stala tím, co vím. Nikdy nebyla mimo já.“² Tato *mysl* je tedy nadále ztotožňována především s intelektem a rozumem.

Svou roli tu podle mého názoru hraje i samotné slovo *duše*, jež postupem času získalo negativní konotaci vzhledem k pozitivistickému trendu ve vědách. Dnes se v souvislosti s duší vybaví většinou esoterika a jiné druhy „šarlatánství“.

¹ JUNG, Carl Gustav a PLOCEK, Karel, ed. *Duše moderního člověka*. Překlad Karel Plocek. Vyd. 1. V Brně: Atlantis, ©1994. 378 s. ISBN 80-7108-087-X. str. 16-17.

² JUNG, Carl Gustav a JACOBI, JolandeSzékács, ed. *Člověk a duše*. Překlad Karel Plocek. Vyd. 1. Praha: Academia, 1995. 277 s. ISBN 80-200-0543-9. 52:644.

V následujících kapitolách se pokusím představit několik koncepcí problematiky těla a duše různých autorů v průběhu času. Ačkoli jsem si vědom skutečnosti, že na tomto místě nemohu vyjmenovat všechny důležité názory, je mým záměrem postihnout alespoň hlavní teorie v oblasti vztahu těla a duše, hlavně pak ty, které mě osobně nejvíce zaujaly.

1.1 Historie problematiky vztahu těla a duše

1.1.1 Duše v antice

Antický svět (a celý *kosmos*) byl definován protiklady. Nejdůležitějšími protiklady byly pojmy mez, hranice (*peras*) a bezmezno (*a-peiron*). V presokratickém období byla hlavní pozornost věnována vzniku světa a vztahu živlů. Ve vrcholném období se do popředí dostal člověk a s ním spojená etika. Helénistické období je pak charakteristické mísením kultur a postupnou dominancí křesťanství.

První filosofické zlomky máme dochované od takzvaných presokratiků. Presokratičtí filosofové většinou sdíleli názor, že duše je buď podobné povahy jako živly nebo je z „jemnější látky“.

Hérakleitos přirovnává podstatu duše k ohni. Zvláštní je u něj pojem „vlhnutí“ duše, jež nastává při požívání omamných látek, ale i při jiných činnostech, které rozptylují jasné myšlení (například slepá víra). Duše se má udržovat bdělá, protože: „duším je zvlhnutí rozkoší, ale i smrtí“.³

V učení Anaxágorý je duše, duch či rozum (*nús*) podstatou všeho. Díky jeho působení je z prvotního chaosu poskládán a řízen *kosmos*.⁴

³ KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mýtus, filosofie, věda. [Díl] 1 a 2, (Filosofie mezi Homérem a Descartem)*. 1. vyd. Praha: Michal Jůza & Eva Jůzová, 1993. 314 s. ISBN 80-7111-007-8. str. 34-35.

⁴ Tamtéž, str. 42-43.

Démokritos tvrdil, že svět se skládá z nedělitelných prvků, atomů (*a-tomos* - nedělitelný), které se pohybují po předem daných drahách prázdnotou a udržují tak kosmos v chodu. Duše je pak ze zvláště jemných, kulatých atomů, které prostupují hmotou.⁵

Platón přichází s myšlenkou, že duše (*psýché*) je od těla substanciálně odlišná. Duše je, podle něho nehmotná, věčná, oživující tělo a zprostředkovávající spojení mezi světem idejí a pozemským světem.⁶ Například ve svém dialogu *Faidón*, skrze Kebetova ústa tvrdí: „A téhož obrazu by bylo možno užití, myslím, o poměru duše k tělu, (...) totiž kdyby řekl, že duše je něco trvalého, tělo však, že je slabší a kratšího trvání; avšak – řekl by dále – každá z duší obnosí mnoho těl, zejména když žije mnoho let.“⁷ Nebo v dialogu *Menón* o duši mluví takto: „Protože tedy je duše nesmrtelná a mnohokrát se narodila a viděla, co je zde i co je v Hádu, i všechny věci, není nic, co by nebyla poznala“⁸

Pro Platóna je tedy duše původně „obyvatelem“ sféry idejí, ale později upadá a „zachytává se“ hmoty: „avšak ta, která ztratila peruti, padá, až se zachytí něčeho pevného; tam se ubytuje, uchopivši zemité tělo“.⁹ S tím souvisí také jeho myšlenka „rozpomínání se“ (*anamnésis*): „toto pak jest vzpomínání na ona jsoucna, která kdysi uviděla naše duše, když konala cestu spolu s bohem, když se povznesla nad ty věci, o kterých nyní říkáme, že jsou, a pozdvihla hlavu ke skutečnému jsoucnu.“¹⁰ Platón tvrdí, že duše již dříve nahlédla pravou podstatu světa, jelikož setrvala ve „světě“ idejí. Například v dialogu *Menón* přivede Sókratés otroka, který se nikdy neučil geometrii, k odvození Pythagorovy věty jenom díky Sókratovým otázkám,¹¹ což má být důkazem, že duše už dříve znala odpověď a bylo nutné jí k ní jenom dovést.

⁵ KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mýtus, filosofie, věda. [Díl] 1 a 2, (Filosofie mezi Homérem a Descartem)*. 1. vyd. Praha: Michal Jůza & Eva Jůzová, 1993. 314 s. ISBN 80-7111-007-8. str. 46-47.

⁶ Tamtéž, str. 67.

⁷ PLATÓN. *Faidón*. Překlad František Novotný. 6., opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2005. 107 s. Platónovy dialogy; sv. 8. ISBN 80-7298-158-7.

⁸ PLATÓN. *Euthydemos; Menón*. Překlad František Novotný. 4., opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2000. 129 s. Knihovna antické tradice; sv. 2. ISBN 80-86005-56-9.

⁹ PLATÓN. *Faidros*. Překlad František Novotný. 5., opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2000. 85 s. Knihovna antické tradice; sv. 5. ISBN 80-7298-015-7.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ PLATÓN. *Euthydemos; Menón*. Překlad František Novotný. 4., opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2000. 129 s. Knihovna antické tradice; sv. 2. ISBN 80-86005-56-9.

Samotnou duši Platón rozděluje na tři části (místa). První je *nús* (rozum, mysl), druhá *thymos* (srdatost, vášně) a třetí je *epithymétikon* (žádostivost).¹² Tyto tři složky duše odpovídají třem vrstvám ideální společnosti podle Platóna: rozum (vládu) společnosti, by měli zastupovat filosofové, vášně vojáci neboli strážci a žádostivost řemeslníci, obchodníci a rolníci.¹³

Další teorii duše přinesl Platónův žák – Aristotelés. Charakteristickým pro Aristotela je přisuzování různých stupňů (mohutností) duše různým entitám. Rostliny mají duši vegetativní (vyživovací), živočichové vegetativní a senzitivní, lidé pak vegetativní, senzitivní a rozumovou.¹⁴

Lidská duše má podle Aristotela více složek. Rozum jako složka božská a nezávislá na těle nezaniká ani po smrti. Naopak emoce nebo jiné stavy (strach, láska, nenávisť a podobně) souvisí s tělem, a proto s tělem i umírají.¹⁵

Tato myšlenka je spjata s dalším Aristotelovým rozdělením, a to rozdělením rozumu na činný a trpný. Trpný rozum umožňuje, aby skrze něj činný rozum poznával, doslova se „stává vším.“¹⁶ Je to tedy jakási matérie, na kterou dokáže činný rozum ze smyslových vjemů abstrahovat formy hmotných věcí.¹⁷ Zatímco činný rod „je jako jakási zdatnost všechno působící.“¹⁸

Stoikové přistupují k duši odlišným způsobem. Nerozlišují klasickou dualitu tělo-duše, jejich pohled na svět bývá označován jako pantheismus nebo materialistický monismus. Svět se podle nich skládá z jedné substance, která je ale „provanuta“ (*pneuma*) božským

¹² KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mýtus, filosofie, věda. [Díl] 1 a 2, (Filosofie mezi Homérem a Descartem)*. 1. vyd. Praha: Michal Jůza & Eva Jůzová, 1993. 314 s. ISBN 80-7111-007-8. str. 67.

¹³ PLATÓN. *Ústava*. Překlad František Novotný. 4., opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2005. 427 s. Platónovy dialogy; sv. 18. ISBN 80-7298-142-0. 4. kniha.

¹⁴ FLOSS, Pavel. *[Cesty evropského myšlení. I], Architekti křesťanského středověkého vědění*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2004. 444 s. ISBN 80-7021-662-X. str. 220.

¹⁵ ARISTOTELÉS. *O duši*. Překlad Antonín Kříž. 3., rozš. vyd. Praha: P. Rezek, 1996. 301 s. ISBN 80-901796-9-X. 1. kniha.

¹⁶ Tamtéž, 3. kniha.

¹⁷ FLOSS, Pavel. *[Cesty evropského myšlení. I], Architekti křesťanského středověkého vědění*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2004. 444 s. ISBN 80-7021-662-X. str. 245-246.

¹⁸ ARISTOTELÉS. *O duši*. Překlad Antonín Kříž. 3., rozš. vyd. Praha: P. Rezek, 1996. 301 s. ISBN 80-901796-9-X. 3. kniha.

principem. Je tímto „vanutím“ prodchnuta, stejně jako je například kov prohřátý teplem. Toto vanutí způsobuje ve hmotě aktivitu, čili život. Nerozlišují mezi bohem a světem.¹⁹

Epikurejci si také myslí, že duše je hmotné povahy, přímo atomární. Ztotožňují se s Démokritovým tvrzením, že duše je z jemnější látky - z atomů. Tím pádem také podle nich duše zaniká spolu s tělem.²⁰

1.1.2 Duše ve středověku

Gnostici přisuzovali člověku vyšší složku duše (*pneuma*), „uvězněnou“ v těle, které je ovládáno nižší složkou duše (*psyché*). Náboženství napomáhá odpoutání *pneuma* od hmotného světa a přípravu se na návrat do „říše světla“.²¹

Plótinos zastával theocentrický systém, v němž je bůh absolutním dobrem a počátkem všeho. Z něho sestupně „vyvěrají“ (*emanatio*) stupně bytí v tomto pořadí: jedno (*to hen*), rozum (*nús*), duše (*psyché*) a látka (*hylé*).²²

Do středověku se přenesla zpočátku stoická, platónská a pythagorejská tradice, později se stal dominantním hlavně novoplatónský a Aristotelův odkaz.²³ Důležitým motivem, který byl do středověku přejat, je Platónova nauka o nesmrtelnosti duše. Středověké nazírání světa bylo veskrze hierarchické.²⁴ Svět měl svůj řád, na jehož vrcholu byl bůh a na jeho nejnižším stupni většinou hmotný svět.

Duše byla ve středověku také důležitou součástí poznání. Ve shodě s antickými autory byl vlivný názor, že „pravdu“ musí člověk hledat v sobě.

¹⁹ KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mýtus, filosofie, věda. [Díl] 1 a 2, (Filosofie mezi Homérem a Descartem)*. 1. vyd. Praha: Michal Jůza & Eva Jůzová, 1993. 314 s. ISBN 80-7111-007-8. str. 80-81.

²⁰ Tamtéž, str. 84.

²¹ Tamtéž, str. 20.

²² KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mýtus, filosofie, věda. [Díl] 1 a 2, (Filosofie mezi Homérem a Descartem)*. 1. vyd. Praha: Michal Jůza & Eva Jůzová, 1993. 314 s. ISBN 80-7111-007-8. str. 116-117.

²³ FLOSS, Pavel. *[Cesty evropského myšlení. I], Architekti křesťanského středověkého vědění*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2004. 444 s. ISBN 80-7021-662-X. str. 19.

²⁴ Tamtéž, str. 185.

Boethius rozlišoval čtyři stupně poznání. První je smyslový počitek (*sensus*). Druhý je jeho očištění od hmotného (*imaginatio*). Třetí je uchopení takto očištěného počítka mysli (*ratio*). A poslední je uchopení forem, jež jsou ve věcech obsaženy (*intellectus*). Třetí a čtvrtý stupeň je oddělení rozumu a duše, neboť formy se nedají nahlédnout jen pomocí rozumu.²⁵

Hugo ze Svatého Viktora stejně jako Augustinus Aurelius považovali duši za nositele pravdy. Zprostředkovatelem k nahlédnutí této pravdy je rozum.²⁶

Podle Tomáše Akvinského je duše s tělem v těsném spojení, nejedná se o jinou substanci. Duše (*nús*) je součástí celkové osoby (*persona*). Duše sice má jaksi odlišnou povahu, která se projevuje její nesmrtelností, ale ta je vyvážena tím, že po smrti je pomocí vzkříšení zaručena nesmrtelnost i tělu, a tak je posmrtně zachována jednota těla a duše.²⁷ Tomáš přitom přejímá Aristotelovu nauku o vegetativní, senzitivní a rozumové duši i jeho pojetí činné a trpné složky duše.

Z arabské tradice je zajímavý názor Averroa (Ibn Rušd), který tvrdí, že duše, jakožto nesmrtelná substance, musí být jenom jedna, jelikož všechna změna, mnohost a zánik, pocházejí z hmoty. Tímto dospěl k názoru takzvané „duše světa“, čili ke kolektivnímu rozumu, na němž se lidé podílí. Na tuto nauku navázal také Siger z Barbantu, který však považoval látku také za věčnou, ale nestvořenou Bohem. Individuální duše byla v jeho pojetí smrtelná a člověk jen participoval na kolektivní, nesmrtelné duši.²⁸

1.1.4 Duše v novověku

Na počátku novověku se profiluje renesance, jež je důležitá hlavně v dějinách umění. Charakterizuje ji pozornost upřená na člověka. Renesance obnovuje antické motivy jako

²⁵ FLOSS, Pavel. [Cesty evropského myšlení. I], *Architekti křesťanského středověkého vědění*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2004. 444 s. ISBN 80-7021-662-X. str. 30-31.

²⁶ Tamtéž, str. 173-174.

²⁷ Tamtéž, str. 211-212.

²⁸ Tamtéž, str. 269-271.

například univerzalitu – provázanost světa a jeho rozdělení na mikrokosmos a makrokosmos.

Porenesanční novověk stojí na představě stroje. Příroda je redukována na komplex částí, které fungují automaticky podle daných pravidel přírody – přírodních zákonů.

Výrazným autorem tohoto období je René Descartes. Předkládá teorii o složení světa ze dvou substancí - *res cogitans* (věc myslící) a *res extensa* (věc rozlehlá).²⁹ Tělo od duše striktně odděluje a je znám výroky jako například: „Takže toto Já, to jest duše, kterou jsem tím, čím jsem, je naprosto rozdílná od těla, ba lze ji snáze poznat než tělo, a i kdyby ho nebylo, byla by tím, čím jest.“³⁰ Tento rozštěp je dále označován také jako karteziánský dualismus. Mysl je, podle Descarta, to, co můžeme vnímat nejzřetelněji. Nejsou to také smysly, jimiž uchopujeme podstatu věcí, ale právě mysl.³¹ Descartes používá výraz „mysl“ namísto „duše“, protože podle něho se slovo duše někdy používá ve významu obecnějším, zahrnujícím i fyzickou bytost. Přestože Descartes přisuzuje duši nesmrtelnost, v odpovědích na námitky k jeho meditacím přiznává, že z myšlenky substanciální rozdílnosti těla a duše nelze tento závěr přímo odvodit.³²

John Locke duši přisuzoval existenci, ale z jeho pohledu bylo důležité, jak duše „vypadá“ při narození. Díky němu vešlo ve známost slovní spojení *tabula rasa* (prázdna tabule). Všechno je poznáváno skrze zkušenost.³³

Velmi svéráznou teorii zastával George Berkeley. Tvrdil, že poznávání jako takové neprobíhá bezprostředně, proto si nemůžeme být jisti tím, že existuje něco jako vnější svět, potažmo hmota. Bezprostředně totiž vnímáme jenom *ideje* neboli obrazy v naší mysli.³⁴ K duši zaujímá Berkeley tento názor: „Ale mimo nekonečné množství různých

²⁹ DESCARTES, René. *Meditace o první filosofii; Námitky a autorovy odpovědi*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2003. 535 s. Knihovna novověké tradice a současnosti; sv. 43. ISBN 80-7298-084-X. str. 44.

³⁰ DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. Překlad Věra Szathmáryová-Vlčková. 3. vyd., v nakl. Svoboda 1. Praha: Svoboda, 1992. 67 s. ISBN 80-205-0216-5. str. 8.

³¹ DESCARTES, René. *Meditace o první filosofii; Námitky a autorovy odpovědi*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2003. 535 s. Knihovna novověké tradice a současnosti; sv. 43. ISBN 80-7298-084-X. str. 31-32.

³² Tamtéž, str. 132-133.

³³ LOCKE, John a DOKULILOVÁ, Anna, ed. *Esej o lidském rozumu*. Překlad Anna Dokulilová. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1984. 407 s. str. 43-52.

³⁴ RUSSELL, Bertrand. *Problémy filosofie*. Praha: Čin, 1927. 155 s. Program; sv. 8. str. 38.

idejí nebo předmětů poznání existuje ještě něco, co poznává nebo vnímá (...) Tuto vnímající a činnou bytost nazývám myslí, duchem, duší nebo Já. Ale tím neoznačuji žádnou ze svých idejí, nýbrž věc od nich zcela odlišnou, v níž existují anebo, což je totéž, již jsou vnímány, neboť existence ideje záleží v tom, že je vnímána.³⁵

Naproti tomu Baruch Spinoza zastával názor, že existuje jen jedna věčná a nekonečná substance (Bůh, příroda). Tím pádem i na tělo a duši pohlíží z tohoto hlediska: „Mysl a tělo jsou jedna a táž věc, kterou chápeme jednou ve smyslu atributu myšlení a podruhé ve smyslu atributu rozlehlosti“³⁶ Svět je jedna substance, která se řídí podle fyzikálních zákonů, a která obsahuje nekonečné množství atributů. Těmito atributy jsou například myšlení a rozprostraněnost, pod něž spadají výše zmíněné pojmy.

Dalším myslitelem, věnujícím se také vztahu duše a těla, byl Denis Diderot. Uvažoval takto: je-li duše oddělená od těla, jak to koresponduje se vznikem našeho těla? Čekají snad duše „někde“, dokud pro ně nevznikne tělo?³⁷ Platón by mohl namítnout, že duše je nesmrtelná a přechází z těla do těla. Zde se však naskytá otázka, jak duše vznikla, když na začátku byl – narozdíl od nynějšího stavu – pouze jeden nebo několik málo lidí. Diderot dále uvažuje o vztahu těla a duše a dochází k materialismu (monismu). Přirovnává člověka k hudebnímu nástroji. Člověk je, obdobně jako nástroj, materiální povahy. Stejně jako se na nástroj hraje, například pomocí strun, tak okolní svět na člověka „hraje“ prostřednictvím smyslů. A stejně jako zavadění o strunu vyvolá tón, tak smyslový vjem vyvolá myšlenku.³⁸

Jiné řešení psycho-somatického problému nabídl Gottfried Wilhelm Leibniz. Svět se, podle jeho názoru, skládá z prvotních, nedělitelných částí – monád. Usuzuje následovně: „Musí existovat jednoduché substance, protože existují složené věci, neboť složená věc není nic jiného než nahromadění neboli *agregát* jednoduchých.“³⁹ Monády jsou individuální, substanciální, ale i duševní prvky. Některé nedisponují pamětí ani

³⁵ BERKELEY, George. *Pojednání o základech lidského poznání*. Překlad Jan Brdčíčko. Vyd. 2., v Nakl. Svoboda 1. Praha: Svoboda, 1995. 172 s. Filozofické dědictví. ISBN 80-205-0479-6. str. 60.

³⁶ SPINOZA, Benedictus de. *Etika*. Překlad Karel Hubka. 2. vyd. Praha: Dybbuk, 2004. 285 s. ISBN 80-86862-02-X. str. 109.

³⁷ DIDEROT, Denis a ČECHÁK, Vladimír, ed. *Výbor z díla*. Překlad Jan Binder a Jindřich Veselý. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1990. 287 s. Filozofické dědictví. ISBN 80-205-0117-7. str. 123.

³⁸ Tamtéž, str. 121-125.

³⁹ LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Monadologie a jiné práce*. Překlad Jindřich Husák. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982. 175 s.

vědomím (z nich jsou rostliny), některé mají paměť (zvířata) a některé mají paměť i vědomí (lidé). Vztah duše a těla je vysvětlen pomocí takzvané „předzjednané harmonie“. Tento vztah znamená, že duševní pochody odpovídají tělesným bez toho, aby se navzájem bezprostředně ovlivňovaly.⁴⁰

Georg Wilhelm Friedrich Hegel se ztotožňuje s názorem Anaxágora v tom, že duch je podle něho něco obecného, pod co spadá veškerý rozum. Hegel tvrdí, že „duše“ neboli „duch světa“ (*Weltgeist*), je v opozici ke hmotě sice individuální, ale přitom všeobjímající substance. Duše světa skrze lidský vývoj dochází k uvědomění si sebe sama. Sám Hegel uvádí příklad semínka, v němž je už od jeho vzniku zakódované sebenaplnění v podobě květiny, ke které se ale musí časem ještě dojít. Duch světa se vyvíjí díky takzvaným duchům národa (*Volksgeist*), kteří spolu kooperují a podněcují další vývoj. Důležitým aspektem v Hegelově filosofii je pojem svoboda. Ačkoli by se mohlo zdát, že Hegel se nám snaží popsat koncept, kdy je lidstvo ovládáno nějakým duchem, je tomu přesně naopak. Lidé se musí snažit o dosažení absolutní svobody, čímž budou nevědomě přispívat k vývoji a konečnému sebenaplnění ducha světa.⁴¹

Friedrich Nietzsche soudí, že duše je pouze jakýsi přívěsek těla, přičemž důležitější je rozum: „Tělo jsem a tělo a pranic více; a duše jest jen slovo pro cosi na mém těle. (...) Nástrojem svého těla, bratře můj, jest i malý tvůj rozum, jež nazýváš „duchem“; je to malý nástroj, hračka je to tvého velkého rozumu.“⁴²

Pro moderní vědu znamená pojem duše problém, s nímž se jen obtížně vyrovnává. V průběhu 19. století se etablová samostatný obor psychologie, který má zkoumání lidské psyché přímo ve svém zadání. Biologie se k analogické problematice u zvířat dostává až v 1. polovině 20. století prostřednictvím oboru etologie (viz níže zmiňované dílo Konrada Lorenze).

⁴⁰ LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Monadologie a jiné práce*. Překlad Jindřich Husák. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982.

⁴¹ HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. *Filosofie dějin*. Překlad Milan Váňa. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2004. 302 s. ISBN 80-86559-19-X.

⁴² NIETZSCHE, Friedrich. *Tak pravil Zarathustra*. Překlad Otokar Fischer. Olomouc: Votobia, 1992. 301 s. Šlápěj v okně; sv. 2. ISBN 80-85619-28-8. str. 27-28.

1.1.5 Duše v psychologii

Dlouhá staletí bylo téma duše řazeno do filosofie. Po novověku se však začala profilovat nová vědní odvětví. Duše a mysl se stala záležitostí psychologie.

Původně byla hlavní metodou psychologie introspekce. Popisování niterných stavů a emocí samotnou osobou, která je prožívá. Introspekce byla však později označena kvůli samotné metodě jejího zkoumání za neobjektivní. Není tu žádný objektivní pohled. Jediný, kdo poskytuje data o psychických jevech, je samotný člověk, kterému se dějí. Za prvé nedokážeme stanovit žádné obecné zákonitosti, podle nichž by se „údaje“ daly srovnávat a analyzovat, protože každý interpretuje svoje nitro podle sebe. Za druhé nedokážeme jevy, které se uvnitř nás dějí ani popsat, jelikož k tomu nemáme správné a jednotné názvosloví.⁴³

Jako psychologický proud vymezující se vůči introspekci vystoupil behaviorismus. Jeho zakladatelem je John Broadus Watson. Behaviorismus přistupuje k mysli jako k černé skřínce (*black box*). Nemáme možnost zjistit, co se uvnitř ní odehrává, jediné, co můžeme analyzovat, jsou vstupy (*stimul*) a výstupy (*reakce*).⁴⁴

Dalším směrem byla psychoanalýza založená Sigmundem Freudem. Hlavním motivem této psychologie se bezesporu stalo zkoumání podvědomí (nevědomí). Podle Freuda je naše chování utvářené podvědomými pochody, které mají většinou svůj původ v komplexech spojených se sexualitou nebo agresí.⁴⁵

Freudovo učení a další psychologické směry už se však nezabývají tolik samotnou myslí jako spíše terapií. U jednoho z Freudových žáků je však pojem duše velmi důležitý. Tímto žákem je Carl Gustav Jung. Tímto autorem se budu zabývat v

⁴³ PEREGRIN, Jaroslav. *Jak jsme zkonstruovali svou vlastní mysl*. Praha: Dokořán, 2014. 164 s. ISBN 978-80-7363-590-9.

⁴⁴ PLHÁKOVÁ, Alena. *Učebnice obecné psychologie*. Vyd. 1. [brož.]. Praha: Academia, 2005. 472 s. ISBN 80-200-1387-3.

⁴⁵ Tamtéž.

samostatných kapitolách, a tak zatím jen zmíním, že se zabýval také výzkumem nevědomí.

1.1.6 Teorie mysli v současnosti

Nyní bych se z psychologie přesunul zpátky k filosofii, nejdříve k analytické, jež se sice tolik vztahem těla a mysli nezabývala, ale dala impuls ke vzniku filosofie mysli, která má zkoumání mysli přímo za svůj předmět.

V rámci analytické filosofie bych zmínil zejména Gilberta Rylea s jeho pojmem *kategoriální chyby*. Podle něho není rozdělení na tělo (popřípadě mozek) a mysl správné už z hlediska kategorie. Slavným se stal jeho příklad s univerzitou. Když člověk, který není seznámen s významem pojmu *univerzita* a takovou univerzitu navštíví, bude pak nejspíše nespokojen. Uvidí sice budovy, uvidí zaměstnance, uvidí nábytek atd. Ale jistě se bude ptát, kde je ta *univerzita*?. Jeho představa totiž byla, že uvidí budovu, která je tou univerzitou.⁴⁶ Stejně tak my se dopouštíme chyby, když očekáváme, že mysl je *něco*. Podle Ryleovy teorie je mysl jenom jakýsi souhrnný nadrozměr, respektive metafora pro celé naše myslící já.

V rámci analytické filosofie dále stojí za zmínku Rudolf Carnap s jeho pozitivistickým empirismem, který pohlížel na svět přísně vědecky a neuznával žádné nejasné pojmy nebo problémy.⁴⁷ Ten by pojem mysli zařadil pod nesmyslné a odmítl by se jím vůbec zaobírat.⁴⁸ Ostatní filosofové tohoto směru také většinou odmítali dualismus tělo-mysl chápat jako problém, kterým má vůbec smysl.

Jako protiklad k pozitivistickému chápání vědy vznikla fenomenologie, jejíž zástupci (například Edmund Husserl a Martin Heidegger) nesouhlasili s analytickými postupy

⁴⁶ PEREGRIN, Jaroslav. *Kapitoly z analytické filosofie*. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2005. 319 s. ISBN 80-7007-207-5.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ CARNAP, Rudolf. Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka. *Filosofický časopis*. Praha: Academia, Srpen 1991. Roč. 39, č.4, str. 622-643. ISSN 0015-1831.

logického pozitivismu a snažili se navrátit váhu subjektivnímu vnímání „přirozeného světa“.

Více teorií o povaze mysli však přišlo s nástupem filosofie mysli. Ta také úzce souvisí s rozvojem technologií, zejména pak výpočetní techniky a kybernetiky, protože se tu naskytá problém umělé inteligence. Lidský mozek je přirovnáván ke složitému počítači na biologické bázi.

Tady se však již postupně ustupuje od řešení vztahu mezi tělem a myslí a přechází se k samotné definici mysli. Dokázali by stroje myslet, kdyby byly vybaveny dostatečným softwarem, pamětí podobně?

Zde přichází na řadu několik filosofických experimentů. Asi nejznámější z nich je Turingův test. Allan Turing přišel s tezí, že kdybychom nechali komunikovat člověka s nějakou počítačovou entitou a udělali bychom to tak, že by neměl nějakou bezprostřední možnost poznat, že nejde o člověka, tak by daný člověk nemusel nutně poznat, že o člověka nejde. Kdyby totiž tento počítač komunikoval na lidské „úrovni“, správně reagoval na otázky a uměl improvizovat, mohlo by se stát, že by si dotyčný člověk myslel, že komunikuje s lidskou bytostí.⁴⁹ Dalo by se v tomto případě říct, že zmíněný počítač má mysl? Není mysl jenom schopnost operovat s různými daty a potom je sdělovat? V reakci na tento experiment se strhla diskuze plná námitek a protiargumentů, kterou zde však nebudu dopodrobna rozebírat, protože to není hlavním tématem mé práce.

Dalším takovýmto myšlenkovým experimentem byl argument čínského pokoje Johna Searla. Podle něho by byl člověk uzavřený v pokoji schopen přeložit, jen za pomoci slovníků a příruček například nějaký text v čínštině, aniž by čínsky uměl. Lidé venku by pak mohli mít z textu dojem, že člověk umí čínsky. Ten však čínsky neumí a ani nerozumí správnému významu znaků, jenom přeložil text podle slovníku. Přesně tak podle Searla funguje i počítač. Pouze operuje se vstupy (v tomto případě slovník a příručky) a výstupy (přeložený text). Má *syntax*, ale chybí mu *sémantika*. Výrazům, s nimiž operuje, ve skutečnosti nerozumí, nechápe jejich obsah. To je podle Searla hlavní

⁴⁹ PEREGRIN, Jaroslav. *Kapitoly z analytické filosofie*. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2005. 319 s. ISBN 80-7007-207-5.

rozdíl mezi počítačem a člověkem. Proto je podle něho naivní se domnívat, že by počítače mohli jednou v myšlení dostihnout lidi.⁵⁰ O vztahu těla a duše Searle tvrdí, že se sice navzájem ovlivňují, ale zároveň jde o dvě strany téže mince. Mentální pochody jsou pouze vlastnostmi mozku.⁵¹

Obdobné je to i s dalším myšlenkovým experimentem - s takzvanou filosofickou zombií, která se podle všech výstupů chová jako člověk, ale neprožívá intencionálně. Chová se podle vzorců chování, jako běžní lidé, ale vnitřně jim nerozumí, její vědomí je jakoby prázdné.⁵²

V současné době se široce uplatňuje takzvaná emergentní teorie mysli. Tato teorie tvrdí, že určitý systém od jistého stupně složitosti začne disponovat speciálními vlastnostmi, jež nejdou vysvětlit jen na základě jednotlivých součástí tohoto systému.⁵³ To znamená, že mysl je redukována na jakýsi vedlejší produkt, respektive přidružený jev mozku. Tato teorie ještě spadá pod dualistické teorie například společně s dualismem vlastností nebo epifenomenalismem.⁵⁴

Oproti těmto teoriím se vymezují teorie fyzikalistické nebo redukcionistické. Mezi ty se řadí například funkcionalismus, který sice emocím přikládá nějakou váhu, ale považuje je za ztotožnitelné s neuronovými pochody. Dalším směrem je například eliminativní materialismus, který nic jako mysl neakceptuje a počítá s čistým materialismem, upouští tedy od imateriálního vidění světa a nepřipouští nic nad tento rámeček.⁵⁵

⁵⁰ PEREGRIN, Jaroslav. *Kapitoly z analytické filosofie*. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2005. 319 s. ISBN 80-7007-207-5.

⁵¹ SEARLE, John R. *Mysl, mozek a věda*. Překlad Marek Nekula. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1994. 129 s. Váhy; sv. 13. ISBN 80-204-0509-7.

⁵² HAVLÍK, Marek. Problém mysli a těla ve filosofii mysli. *E-learningová podpora mezioborové integrace výuky tématu vědomí na UP Olomouc*. [online]. 16.4.2013 [cit. 2016-04-12]. Dostupné z: <http://pfyziolfup.upol.cz/castwiki/?p=4073> Nebo PEREGRIN, Jaroslav. *Jak jsme zkonstruovali svou vlastní mysl*. Praha: Dokořán, 2014. 164 s. ISBN 978-80-7363-590-9.

⁵³ HAVLÍK, Marek. Problém mysli a těla ve filosofii mysli. *E-learningová podpora mezioborové integrace výuky tématu vědomí na UP Olomouc*. [online]. 16.4.2013 [cit. 2016-04-12]. Dostupné z: <http://pfyziolfup.upol.cz/castwiki/?p=4073>

⁵⁴ Tamtéž. Nebo PEREGRIN, Jaroslav. *Kapitoly z analytické filosofie*. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2005. 319 s. ISBN 80-7007-207-5.

⁵⁵ HAVLÍK, Marek. Problém mysli a těla ve filosofii mysli. *E-learningová podpora mezioborové integrace výuky tématu vědomí na UP Olomouc*. [online]. 16.4.2013 [cit. 2016-04-12]. Dostupné z: <http://pfyziolfup.upol.cz/castwiki/?p=4073>

Dalším zajímavým pokusem o porozumění naší mysli je například Blue Brain Project. Jde o nasimulování lidského mozku pomocí superpočítače s přesností na jednotlivé molekuly. Teoreticky by tento mozek měl pracovat stejně jako ten lidský, proto se očekává, že jestli něco jako duše reálně existuje, muselo by se to „ukázat“ i při tomto experimentu. Zatím je však sestavení takového super-počítače věcí budoucnosti. Nejbližším cílem projektu je nasimulovat činnost mozku nižších savců, jakými jsou například krysy.⁵⁶

1.1.7 Shrnutí

Jak jsme si zhruba ukázali, člověk má už od starověku nutkání odlišovat jakousi svojí vnitřní stránku – duši nebo mysl – a tělo. I v dnešní době máme stále potřebu o své osobě mluvit jako o dvoustranné minci – snažíme se „rozvíjet tělo i duši“.

Zajímavé je, že i samotná lokalizace duše je problematická. Když mluvíme o mysli, většina lidí by ji umístila do oblasti mozku. Když se ale zeptáme na duši, někdo ukáže na srdce, někdo na ohryzek, někdo na hlavu a jinam. I přes rychlý vědecký rozvoj pořád vnímáme duši nejenom jako něco existujícího, ale dokonce jako něco, co je nejdůležitější stránkou našeho života.

1.2 Jungovo pojetí duše

V této kapitole se budu zabývat vymezením pojmu duše u autora, který je pro tuto práci klíčový. Nastíním stručně náhled na duši u C.G. Junga. Nejdříve se budu zabývat pojmy vědomí a nevědomí. A na nejmarkantnějším příkladu – příkladu snu – poté popíšu jejich vztah. V poslední podkapitole se budu věnovat Jungovým kritikům.

⁵⁶ EPFL. *The blue brain project* [online]. Geneva: École Polytechnique Fédérale de Lausanne, 2012-2016 [cit. 2016-4-12]. Dostupné z: <http://bluebrain.epfl.ch/>

1.2.1 Koncept duše u Junga

Jung nikde neuvádí přesnou definici duše. Z různých náznaků se však dá určitá specifikace získat. Jung pojednává o duši jako o *psyché*, čímž odkazuje k antickému chápání lidské bytosti. *Psyché* je souhrn všech mentálních pochodů, vzpomínek, emocí, ale i nevědomých obrazů a nevědomí celkově.⁵⁷ Ke vztahu těla a duše přistupuje z holistického (univerzalistického) hlediska. I když se u něj dichotomie těla a duše objevuje jako motiv sám o sobě, úplné bytostné Já (*Selbst*) je přesto všezahrnující pojem, jenž obsahuje vědomou i nevědomou stránku člověka.⁵⁸

Psyché rozděluje Jung na vědomou a nevědomou část. Nevědomí pak ještě dále rozděluje na osobní a kolektivní.

Souhrn vědomí a nevědomí Jung nazývá úplným bytostným Já. Jeho vlastními slovy: „Úplné bytostné Já je veličina, která je nadřazena vědomému já. Zahrnuje nejen vlastní bytost vědomou, nýbrž i nevědomou *psyché*, a je proto takříkajíc osobností, kterou také jsme.“⁵⁹

1.2.2 Vědomí a nevědomí

Rozdělení *psyché* je tedy následující: duše sestává ze dvou částí – vědomé a nevědomé neboli z vědomí a nevědomí.

Vědomí chápe Jung jako uvědomění si sebe sama, společně s našimi myšlenkami a pocity. Je podle něho chybou odvozovat vědomí pouze ze smyslových jevů, i když jeho část odtud určitě pochází. Naše vědomé Já je ta část, se kterou manipulujeme v běžném životě. Díky ní si vzpomínáme, přemýšlíme, analyzujeme a komunikujeme s ostatními.

⁵⁷ JUNG, Carl Gustav. *Analytická psychologie: její teorie a praxe: tavistocké přednášky*. Překlad Karel Plocek a Kristina Černá. Vyd. 2. Praha: Academia, 1993. 205 s. ISBN 80-200-0480-7.

⁵⁸ JUNG, Carl Gustav a PLOCEK, Karel, ed. *Duše moderního člověka*. Překlad Karel Plocek. Vyd. 1. V Brně: Atlantis, ©1994. 378 s. ISBN 80-7108-087-X. str. 315.

⁵⁹ Tamtéž, str. 315.

Nevědomí je naproti tomu ta část, do níž nemáme bezprostřední přístup. Je souhrnem osobního a kolektivního nevědomí.

Osobní nevědomí obsahuje potlačená traumata, myšlenky a vzpomínky, které jsme my sami vytěsnili ze své mysli. Tyto vytěsněné obsahy se ukládají do nevědomí a pak z nich vznikají neurózy a afektivní poruchy. Dále se do osobního nevědomí ukládají vjemy, které jsme pomocí smyslů zachytili, ale „vědomě“ jsme je nezaregistrovali.⁶⁰ Sám Jung k nevědomí podotýká: „Nevědomí není žádná démonická nestvůra, nýbrž morálně, esteticky i intelektuálně indiferentní přírodní jsočnost, která je skutečně nebezpečná jen tehdy, když náš vědomý postoj k ní je beznadějně nesprávný. V míře, v jaké je vytěsňujeme, stoupá nebezpečnost nevědomí.“⁶¹

Kolektivní nevědomí je temné odkladiště minulých myšlenek a vjemů, které se nekonečným opakováním vstřípily a staly se součástí jakési nevědomé studny celého lidstva. Obsahem kolektivního nevědomí jsou archetypy. Tyto archetypy (praobrazy) z nevědomí vyvstávají samovolně, většinou se tak děje ve snech, ale také například částečně ovlivňují myšlení a chování všech lidí. Archetypy mají mytologický charakter a jsou jednotné pro celé lidstvo. Důležité je, že nevědomé pravzory jsou děděny, nejsou získávány prostřednictvím smyslů.⁶² Člověk se podle Junga nerodí s myslí, jež je „prázdná“, ale už s hotovou strukturou, která bude sice pracovat podle situace každého jednotlivce, ale základ je u všech lidí stejný.⁶³ Slovy samotného Junga: „Jinými slovy, (kolektivní nevědomí) je ve všech lidech identické a tvoří tím v každém existující všeobecný duševní základ nadosobní povahy.“⁶⁴

Jak už jsem zmínil, nevědomé obrazy můžeme vnímat hlavně pomocí snů, protože vědomí ve spánku přestává pracovat. Sny jsou jakési výrony nevědomí, které však svůj

⁶⁰ JUNG, Carl Gustav. *Analytická psychologie: její teorie a praxe: tavistocké přednášky*. Překlad Karel Plocek a Kristina Černá. Vyd. 2. Praha: Academia, 1993. 205 s. ISBN 80-200-0480-7.

⁶¹ JUNG, Carl Gustav a JACOBI, JolandeSzékács, ed. *Člověk a duše*. Překlad Karel Plocek. Vyd. 1. Praha: Academia, 1995. 277 s. ISBN 80-200-0543-9. 49:162.

⁶² STEVENS, Anthony. *Jung*. Překlad Štěpán Kovařík. Vyd. 1. Praha: Argo, 1996. 176 s. Osobnosti. ISBN 80-7203-021-3. str. 72-73.

⁶³ JUNG, Carl Gustav. *Analytická psychologie: její teorie a praxe: tavistocké přednášky*. Překlad Karel Plocek a Kristina Černá. Vyd. 2. Praha: Academia, 1993. 205 s. ISBN 80-200-0480-7.

⁶⁴ JUNG, Carl Gustav, PLOCEK, Karel, ed. a BARZ, Helmut, ed. *Archetypy a nevědomí*. Vyd. 1. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997. 437 s. Výbor z díla C.G. Junga; sv. 2. ISBN 80-85880-11-3. str. 136-137.

obsah nereprezentují logickou formou, ale pomocí podobenství (symboliky). Konkrétními archetypy jsou, podle Junga, například Matka, Hrdina, Moudrý stařec ale i známé Jungovy koncepce, jako Animus a Anima nebo Stín.

Vědomí a nevědomí jsou vůči sobě v nerovném postavení. Nevědomí, dohromady se smysly a pamětí produkuje vědomí.⁶⁵ Jung o vztahu vědomí a nevědomí tvrdí následující: „Naše vědomí nevytváří samo sebe, nýbrž vyvěrá z neznámé hlubiny. Probouzí se postupně v dítěti a z hlubiny spánku procitá každého rána z nevědomého stavu. Je jako dítě, které se každodenně rodí z mateřského prazákladu nevědomí.“⁶⁶

V Tavistockých přednáškách přichází Jung s hrubým vyjádřením funkcí naší *psyché*. Tyto funkce rozděluje na *ektopsyché* a *endopsyché*.

Každá funkce – ektopsychická i endopsychická – se dále rozděluje na další čtyři. *Ektopsyché* pod sebou zahrnuje vnímání, myšlení, cítění a intuici. Vnímání slouží k zachycování reality pomocí smyslů. Myšlení objekt analyzuje a docházíme díky němu k jeho identifikaci. Díky cítění poznáme, jaký je náš emoční vztah k objektu, například jestli se nám líbí, bojíme se ho apod. Intuice je z této čtveřice „nejtemnější“ a nejméně uvědomělý člen. Může nás upozornit na skutečnost, kterou bychom si „sami“ vědomě neuvědomili.⁶⁷

Endopsyché pod sebou zahrnuje paměť, subjektivní komponenty nevědomých funkcí, emoce a afekty, a invaze. Paměť uchovává minulé obsahy (i nevědomé) k pozdějšímu užítku. Subjektivní komponenty nevědomých funkcí nám pomáhají vynášet soudy o objektech, o nichž nemáme žádné znalosti, ale přesto už si na ně vytváříme názor. Emoce a afekty jsou okamžité reakce naší duše na vnější podněty. Invaze znamená, že určitý vjem způsobí takový šok, že bez našeho přičinění zareagujeme podle archetypálního obrazu.⁶⁸

⁶⁵ JUNG, Carl Gustav. *Analytická psychologie: její teorie a praxe: tavistocké přednášky*. Překlad Karel Plocek a Kristina Černá. Vyd. 2. Praha: Academia, 1993. 205 s. ISBN 80-200-0480-7.

⁶⁶ JUNG, Carl Gustav a JACOBI, JolandeSzékács, ed. *Člověk a duše*. Překlad Karel Plocek. Vyd. 1. Praha: Academia, 1995. 277 s. ISBN 80-200-0543-9. 108:616.

⁶⁷ JUNG, Carl Gustav. *Analytická psychologie: její teorie a praxe: tavistocké přednášky*. Překlad Karel Plocek a Kristina Černá. Vyd. 2. Praha: Academia, 1993. 205 s. ISBN 80-200-0480-7.

⁶⁸ Tamtéž.

Dalšími „hlubšími stupni“ jsou osobní a kolektivní nevědomí, které už jsou mimo dosah našeho ovlivnění. Kromě těchto oblastí, jež by se daly označit jako struktura *psyché*, se Jung zabýval i psychologii osobnosti a vyvinul také novou typologii osobnosti.⁶⁹

1.2.2 Kritika Junga

Jung čelil kritice hned z několika stran – kritizována byla hlavně jeho nauka o archetypech kvůli přílišné abstraktnosti a mnohoznačnosti pojmu. Mezi časté námitky patřilo například to, že archetypy nejsou děděné geneticky, ale pouze kulturně (tradicí). Mezi kritiky archetypu patřili nejenom Freudovi následovníci nebo daseinanalytici,⁷⁰ ale například i lidé, kteří byli s Jungem v bližším vztahu jako jeho student Erich Neumann, jeho pacient a posléze také spolupracovník na knize *Atom and archetype*⁷¹ Wolfgang Pauli. Také Adolf Portmann, následník Junga v předsednictví prestižního intelektuálního spolku Eranos, považoval pojem archetypu za problematický. Zastával sice názor, že koncept archetypu může být užitečný například i v biologii, ale považoval za důležité nejprve ustanovit pevné teoretické základy a také počkat, až výzkumné metody vnitřních „stavů“ zvířat (*inner states of animals*) postoupí na vyšší úroveň. Portmann dále poukazuje na to, že biologické ukazatele dědičnosti jsou zjevné hned po porodu, ale koncept archetypu předpokládá až postupnou aktivaci archetypického obrazu – je proto velmi nezřetelný a těžko experimentálně doložitelný.⁷²

Další důvody, proč byla Jungova teorie označována jako spiritualistická nebo esoterická byl jeho vztah k náboženství, jemuž se budu ještě věnovat na konci práce.

Na druhé straně z křesťanských kruhů na Junga doléhala kritika ohledně pojetí Boha a jeho redukce na pouhou psychickou realitu, na abstraktní entitu v mysli.

⁶⁹ JUNG, Carl Gustav. *Analytická psychologie: její teorie a praxe: tavistocké přednášky*. Překlad Karel Plocek a Kristina Černá. Vyd. 2. Praha: Academia, 1993. 205 s. ISBN 80-200-0480-7.

⁷⁰ ČÁLEK, Oldřich. *Skupinová daseinsanalýza: [možnost být sebou]*. Vyd. 1. Praha: Triton, 2004, ©2005. 598 s. ISBN 80-7254-539-6.

⁷¹ JUNG, Carl Gustav and PAULI, Wolfgang. *Atom and Archetype. The Pauli/ Jung letters, 1932-1958*. Princeton University Press: 2014. 320 s. ISBN-10: 069116147X.

⁷² PORTMANN, Adolf. *Animals as social beings*. Překlad Oliver Coburn. New York: The Viking Press, 1961. LCCN 61-11425. str. 156-157.

Anthony Stevens přičítá takovou kritiku několika příčinám: V době Jungova působení měl na univerzitách hlavní slovo behaviorismus, u kterého se nedá mluvit o zkoumání duše, natož pak o archetypech. Stejně tak jeho bádání na poli mýtů bylo často považováno za nevědecké a spekulativní.⁷³ Samotné Jungovo založení, které by se dalo do určité míry považovat za spirituální, rovněž nepřidalo v akademických kruzích na jeho vážnosti.

1.3 Problém duše u zvířat

Ve své knize, v kapitole *Mood* (nálada) uvádí Adolf Portmann přesvědčení, že živočichové skrze svůj vzhled reflektují svojí niternou stránku. V této kapitole na příkladu určitého druhu krabů ukazuje, že jsou schopni hry a že barva jejich krunýřů také odráží jejich „naladění“.⁷⁴ Že zvířata prožívají emoce, jsou schopná rozumových výkonů a nejsou pouze seskupením součástí, jak na ně bylo pohlíženo od dob Descarta,⁷⁵ je už dnes obecně přijatý fakt. Dá se ale u zvířat hovořit o duši?

Jedním z důkazů, že člověk je nadán rozumem a zvířata ne, bylo donedávna tvrzení, že člověk umí používat nástroje a zvířata ne.⁷⁶ Tento názor je již nyní překonán. Z mnohých pozorování bylo zjištěno, že zvířata jsou nejenom schopna používat objekty ze svého okolí a využívat je ve svůj prospěch, ale že si některé nástroje dokonce i upravují, aby se co nejlépe hodily k účelu, k němuž mají být využity. Jako příklad bych uvedl vránu, která si upraví zobákem větvičku tak, aby na jejím konci byl malý háček. Tuto větvičku pak zastrkává do dutin stromů a vytahuje pomocí ní larvy.⁷⁷ Podobně používají tento nástroj i šimpanzi. Ti však využívají více nástrojů, jako jsou například

⁷³ STEVENS, Anthony. *Jung*. Překlad Štěpán Kovařík. Vyd. 1. Praha: Argo, 1996. 176 s. Osobnosti. ISBN 80-7203-021-3. str. 162.

⁷⁴ PORTMANN, Adolf. *Animals as social beings*. Překlad Oliver Coburn. New York: The Viking Press, 1961. LCCN 61-11425.

⁷⁵ DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. Překlad Věra Szathmáryová-Vlčková. 3. vyd., v nakl. Svoboda 1. Praha: Svoboda, 1992. 67 s. ISBN 80-205-0216-5. 5 část.

⁷⁶ VESELOVSKÝ, Zdeněk. *Etologie: biologie chování zvířat*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2005. 407 s., 16, 32 s. obr. příl. ISBN 80-200-1331-8 str. 171.

⁷⁷ Tamtéž, str. 172.

těžká dřeva k rozbití ořechů nebo kameny k házení za účelem zahnání jiných zvířat.⁷⁸ Velmi zajímavé jsou rozdíly ve výrobě nástrojů, které se ukazují u některých skupin stejného druhu zvířat. Například vrány novokaledonské vyrábějí odlišné nástroje skupina od skupiny. Také se u nich objevuje postupné vylepšování nástrojů. Teoreticky jim tedy můžeme přisuzovat začátky primitivní kultury.⁷⁹

Přestože tedy zvířata dokážou používat nástroje aktivně (kdy nástroj uchopí a s jeho pomocí například rozbijí ořech) nebo pasivně (kdy jako nástroj použijí součást prostředí, se kterou sami nemanipulují, jako to dělají například ptáci, kteří vynášejí mlže schované v ulitě do výšky a poté je pouští na tvrdou skálu, aby se rozbili),⁸⁰ nejsme příliš ochotni přiznat jim rozum. Do charakteristiky rozumu totiž patří i jiné schopnosti než jen používání nástrojů. Uvedu zde dvě, jež jsou podle mě nejdůležitější: jazyk a sebeuvědomění.

První „známkou“ rozumu je používání jazyka. Je nesporné, že zvířata spolu dokážou komunikovat respektive předávat si informace. Od zvukového dorozumívání jako například varovných signálů různých druhů ptáků přes pachové signály jako vyznačování území u psovitých šelem, optické signály jako například varovné zbarvení chobotnic a dotykovou komunikaci, jako je vzájemné čištění srsti u některých primátů.⁸¹ Definice jazyka je narozdíl od definice komunikace problematická.

V rámci analytické filosofie se vedly diskuze, co všechno se dá pod pojem „jazyk“ zařadit. Například Bertrand Russell viděl jazyk jako souhrn označení jednotlivin, jejich vlastností a vztahů. Ludwig Wittgenstein spatřoval hlavní roli jazyka v reflektování světa a v jeho struktuře odvozené od struktury světa. Herbert Paul Grice přidává větám „konverzační implikatury“ čili obsahy, které ve větě explicitně nejsou, ale implicitně z ní vyplývají. A konečně Willard van Orman Quine přichází s jeho holistickou teorií

⁷⁸ VESELOVSKÝ, Zdeněk. *Etologie: biologie chování zvířat*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2005. 407 s., 16, 32 s. obr. příl. ISBN 80-200-1331-8. str. 174. Nebo <https://www.youtube.com/watch?v=o2TBicMRLtA>

⁷⁹ *V myslí zvířete.*, 2. díl, Řešení problémů. Režie Graham Russell, Anglie: BBC Scotland Science Production, BBC, 2014 Nebo GRAY, Russell. *Russell's Crows 1/2 - insights from the Ivory Tower*. In: Youtube [online]. Zveřejněno 10. 9. 2008 [cit. 2016-4-12]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=QNaZ3EoWnZg>

⁸⁰ VESELOVSKÝ, Zdeněk. *Etologie: biologie chování zvířat*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2005. 407 s., 16, 32 s. obr. příl. ISBN 80-200-1331-8. str. 172.

⁸¹ VESELOVSKÝ, Zdeněk. *Etologie: biologie chování zvířat*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2005. 407 s., 16, 32 s. obr. příl. ISBN 80-200-1331-8. str. 194-232.

jazyka, jež je komplexní strukturou, která se přizpůsobuje realitě a z části i tvoří novou.⁸²

Každopádně je samotná definice jazyka problematická. Přestože některá zvířata používají zvláštní zvuky pro jednotlivá „jména“⁸³, i když jsou někteří papoušci schopni naučit se mnoho slov a pochopit i jejich smysl (viz například papoušek Alex, který dokázal říci nejen to, jestli se dva předměty liší, ale také v čem se liší),⁸⁴ nelze jednoduše prohlásit, že by zvířata disponovala svojí řečí.

Také pokusy naučit zvířata lidské řeči (delfína⁸⁵ nebo šimpanze⁸⁶) skončily neúspěšně. Podle mého názoru je pro vznik jazyka zanedbávaný aspekt fyziologie. Lidé se postupně vydělovali z přírody, kompenzovali svoje fyziologické nedostatky pomocí nástrojů (díky tomu, že naši předchůdci sestoupili ze stromů, a tím si „uvolnili ruce“⁸⁷) a sdružovali se do skupin (což díky nutnosti interakce také přispělo ke zvětšení mozku a vzniku jazyka). Také postavení jejich čelisti, jazyka, rtů a ostatních částí nás mohlo predisponovat pro vznik jazyka.

Lidský jazyk se tedy zvířata naučit nedokázala. Podařilo se, aby některým slovům porozuměli a reagovali na ně tak, jak chceme - aby poslouchali. Aby se ale podařilo navázat vzájemný hovor, bylo nutné zkusit najít nějaký společný jazyk.

Například David Premack vytvořil pro svého šimpanze (Sarah) plastové symboly, pomocí nichž Sarah dokázala vyjadřovat svoje prosby. Nejsložitější věta, kterou Sarah

⁸² PEREGRIN, Jaroslav. *Kapitoly z analytické filosofie*. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2005. 319 s. ISBN 80-7007-207-5.

⁸³ *V myslí zvířete.*, 3. díl, Tajemství života ve společenství. Režie Andrew Thompson, Anglie: BBC Scotland Science Production, BBC, 2014. Nebo DELL'AMORE, Christine. *Dolphins Have "Names," Respond When Called* In National Geographic News [online]. Zveřejněno 23. 7. 2013 [cit. 2016-4-12]. Dostupné z: <http://news.nationalgeographic.com/news/2013/07/130722-dolphins-whistle-names-identity-animals-science/>

⁸⁴ *Alex The Parrot In*: Youtube [online]. Zveřejněno 9. 6. 2008 [cit. 2016-4-12]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=ldYkFdu5FJk>

⁸⁵ *V myslí zvířete.*, 3. díl, Tajemství života ve společenství. Režie Andrew Thompson, Anglie: BBC Scotland Science Production, BBC, 2014.

⁸⁶ VESELOVSKÝ, Zdeněk. *Etologie: biologie chování zvířat*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2005. 407 s., 16, 32 s. obr. příl. ISBN 80-200-1331-8 str. 178.

⁸⁷ WILSON, Edward O. *O lidské přirozenosti: máme svobodnou vůli, nebo je naše chování řízeno genetickým kódem?*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993. 247 s. Edice 21; sv. 2. ISBN 80-7106-076-3. str. 87.

dokázala zkomponovat, byla dokonce věta hlavní s větou vedlejší.⁸⁸ Nebo Sue Savage-Rumbaughová pro komunikaci s šimpanzem použila počítačový program. Testovaný šimpanz byl také schopen vyjádřit svoje požadavky a pro výrazy, které neznal, použil opis pomocí známých výrazů.⁸⁹

Důležitou položkou, jež je pokládána za jeden z hlavních ukazatelů rozumu, je sebeuvědomění (*self-recognition*). Jelikož se nemůžeme zvířat prostě zeptat, musely být vytvořeny metoda a zkouška, pomocí nichž by se dalo zjistit, zda jsou zvířata schopna si uvědomit sama sebe.

S takovou zkouškou přichází Gordon Gallup. Nazývá se zrcadlový test (*mirror test*, *mark test* nebo *mirror self-recognition test*). Při tomto testu jsou různá zvířata vystavena svému odrazu v zrcadle. Některá zvířata (například psi a kočky) reagují na svůj odraz buď jako na hrozbu (čili vidí jiného psa či kočku), nebo si odrazu nevšímají. Některá zvířata⁹⁰ (straka,⁹¹ vyšší primáti,⁹² delfini,⁹³ kosatky,⁹⁴ sloni⁹⁵) však dokážou rozpoznat, že v zrcadle je jejich odraz, tím pádem si musí uvědomovat, že existuje nějaké „já“, které se odráží v zrcadle.

Pro kontrolu, že zvířata skutečně vědí, že se jedná o jejich odraz, je na jejich tělo nenápadně umístěna značka. Když se pak zvíře uvidí v zrcadle a zaregistruje značku, svoje uvědomění potvrdí tím, že se značky dotýká a snaží se jí zbavit rovnou na svém těle. Dalším úkazem bývá, že zvířata se natáčejí z různých úhlů a prohlížejí si svoje tělo tak, jak ho nikdy neviděla. Někteří ptáci si před zrcadlem upravují peří. Ve vývoji

⁸⁸ VESELOVSKÝ, Zdeněk. *Etologie: biologie chování zvířat*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2005. 407 s., 16, 32 s. obr. příl. ISBN 80-200-1331-8. str. 178-179.

⁸⁹ Tamtéž, str. 178-179.

⁹⁰ List of Animals That Have Passed the Mirror Test. *Animal cognition*. [online]. 15.4.2015 [cit. 2016-04-12]. Dostupné z: <http://www.animalcognition.org/2015/04/15/list-of-animals-that-have-passed-the-mirror-test/>

⁹¹ *Mirror-Induced Behavior In the Magpie (Pica pica)* In: Youtube [online]. Zveřejněno 4. 5. 2012 [cit. 2016-4-12]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=zj149P_EAw8

⁹² NATIONAL GEOGRAPHIC. *Self-Recognition in Apes*. In: Youtube. [online]. Zveřejněno 13. 3. 2008 [cit. 2016-4-12]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=vJFo3trMuD8>

⁹³ *Dolphins reacting to mirror underwater*. In: Youtube. [online]. Zveřejněno 26. 11. 2010 [cit. 2016-4-12]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=Mn6kJfNLVA>

⁹⁴ *Kalia's Baby (5 Days Old) and Makani's Mirror* In: Youtube. [online]. Zveřejněno 16. 12. 2014 [cit. 2016-4-12]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=96JUI3PX284>

⁹⁵ *Mirror Self-Recognition in Asian Elephants!* In: Youtube. [online]. Zveřejněno 11. 1. 2015 [cit. 2016-4-12]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=-EjukzL-bJc>

člověka jsou děti schopné poznat sami sebe okolo jednoho a půl roku života (což odpovídá i mému osobnímu pozorování).

Dalšími schopnostmi, které se u zvířat podařilo prokázat, bylo například využití dovedností k jinému účelu, i spojení několika dovedností v jednu. Oblasti, v nichž se ještě stále vedou diskuze a které nejsou spolehlivě vyřešeny, se týkají například toho, zdali dokážou zvířata v mysli pojmut tak abstraktní pojem, jako je pojem člověka.⁹⁶

Z těchto (a všech ostatních) zvířecích schopností vyplývají tři možné situace.

První, že samotný dualismus „zvíře – člověk“ je chybný a lidé se od zvířat odlišují jenom stupněm vyspělosti kultury. A jsme-li ochotni mluvit o duši jako o samostatné složce, musíme ji přisoudit i zvířatům.

V druhém případě je rozdělení na zvíře a člověk stále chybné a naopak – ačkoli se to přičí naší intuici – by právě zvířata byla důkazem toho, že duše jako samostatná entita neexistuje a my stejně jako zvířata jsme výslednicemi našich pudů, potažmo potřebami jiných determinantů.

A třetí možnost je shodná s dosavadní emergentní teorií mysli, není ovšem podložená vědecky. Tento pohled značí, že jsme od zvířat odlišni naším duševním obsahem. Jediná argumentace, na podporu tohoto názoru, je právě ta, které se budu věnovat v kapitole Archetypy jako lidské instinkty? V určitém stupni vývoje kultury, dojde k vývoji vyšších funkcí organismu. Tuto teorii bych chtěl syntetizovat s některými rysy Jungova přístupu. Podle mého názoru člověk od jistého stupně vývoje kultury vykazuje vyšší intelektuální procesy, než jsou pro jeho přežití potřebné. V tomto okamžiku se instinkty, jež byly do té doby pouze fyziologické povahy, přetransformují do podoby archetypů, které jsou už obsahy duševní.

⁹⁶ ROITBLAT, H.L. ed., BEVER, Thomas G. ed. a TERRACE, Herbert C. ed. *Animal Cognition*. Vyd. 2. New York: Psychology Press, 2014. ISBN 13: 978-0-898-59334-1.

2 Archetyp – Instinkt

Druhá část mojí práce bude spočívat v analyzování jednoho z nejdůležitějších pojmů Jungovy nauky, a sice myšlenky archetypu. Poté bude následovat stručné popsání jiného jevu, a to instinktu. Chtěl bych poukázat na možnou syntézu těchto dvou pojmů. Jelikož Jungova nauka bývala často nařčena z nevědeckosti, chtěl bych ukázat, že část jeho díla by bylo možné přehodnotit a nahlédnout pomocí biologického hlediska.

2.1 Koncept archetypu

Konceptu archetypu jsem se už zběžně dotknul v kapitole o kolektivním nevědomí, jelikož archetypy jsou obsahem kolektivního nevědomí, tudíž tyto dva pojmy nejde dost dobře vysvětlit odděleně. V této části se tedy pokusím zaměřit více na samotný archetyp a jeho hlavní charakteristiku.

Archetypy jsou „všem společné identické psychické struktury“,⁹⁷ které se nekonečným opakováním vstíply do kolektivního nevědomí lidstva. Jungovými slovy: „Je tolik archetypů, kolik je typických situací v životě. Nekonečné opakování vstíplilo tyto zkušenosti do psychické konstituce nikoli ve formě obrazů, jež by byly naplněny obsahem, nýbrž zprvu pouze jako *formy bez obsahu*, které toliko představují možnost určitého typu chápání a jednání.“⁹⁸ Archetypy tedy vznikly s postupným sebeuvědoměním si člověka. Sám Jung přirovnává svou teorii archetypů k Platónově nauce o idejích. Archetypy jsou podle něho stejně jako ideje, předobrazy skutečných fenoménů.⁹⁹

⁹⁷ STEVENS, Anthony. *Jung*. Překlad Štěpán Kovařík. Vyd. 1. Praha: Argo, 1996. 176 s. Osobnosti. ISBN 80-7203-021-3. str. 48.

⁹⁸ JUNG, Carl Gustav, PLOCEK, Karel, ed. a BARZ, Helmut, ed. *Archetypy a nevědomí*. Vyd. 1. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997. 437 s. Výbor z díla C.G. Junga; sv. 2. ISBN 80-85880-11-3. str. 111.

⁹⁹ Tamtéž, str. 134.

Archetypy nejsou tvořeny naší smyslovou zkušeností.¹⁰⁰ Tento názor má poukazovat na to, že archetypy jsou dědictvím všech minulých pokolení, která si nevědomě zafixovala určité chování.

Archetypy jsou nevědomé struktury, jež mají formativní vliv na naše chování, ale „zjevují“ se nám hlavně skrze sny a mýty: „Hlavní zdroj (archetypů) je ve snech, jež mají tu výhodu, že jsou na vůli nezávislémi, spontánními výtvoři nevědomé psyché, které jsou proto ryzími přírodními produkty, neovlivněnými jakýmkoli vědomým záměrem.“¹⁰¹ Sny byly pro Junga jedním z hlavních důkazů existence archetypů, pokud měl člověk sen s takovým obsahem, který nemohl získat díky zkušenosti.¹⁰²

V mýtech (ale i v moderních příbězích) můžeme pozorovat opakování určitých motivů, které Jung vysvětluje právě přítomností archetypů. Tvůrčí fantazie, jež hrála velkou roli při utváření mýtů, podle Junga, totiž bezprostředně operuje s archetypálními obsahy.¹⁰³ Pro příklad bych uvedl motiv Hrdiny, Moudrého starce nebo Matky (která se však, podle Jungova názoru, může objevovat i jako záporná postava, například takzvaná „dračí matka“).¹⁰⁴

Tyto archetypy se nám ve snech a mýtech „ukazují“ jako opravdové postavy. Proto je v Jungově nauce důležitý pojem symbolu. Symbolika je klíč k rozpoznání archetypálního obsahu.¹⁰⁵

To co se nám však „ukazuje“, není archetyp sám o sobě, ale archetypický obraz. Archetypy jsou nekonkrétní struktury v naší duši, archetypické obrazy jsou konkrétní

¹⁰⁰ STEVENS, Anthony. *Jung*. Překlad Štěpán Kovařík. Vyd. 1. Praha: Argo, 1996. 176 s. Osobnosti. ISBN 80-7203-021-3. str. 49.

¹⁰¹ JUNG, Carl Gustav, PLOCEK, Karel, ed. a BARZ, Helmut, ed. *Archetypy a nevědomí*. Vyd. 1. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997. 437 s. Výbor z díla C.G. Junga; sv. 2. ISBN 80-85880-11-3. str. 111.

¹⁰² Případ černocho, který měl sen o takzvaném slunečním kotouči In JUNG, Carl Gustav. *Analytická psychologie: její teorie a praxe: tavistocké přednášky*. Překlad Karel Plocek a Kristina Černá. Vyd. 2. Praha: Academia, 1993. 205 s. ISBN 80-200-0480-7.

¹⁰³ JUNG, Carl Gustav, PLOCEK, Karel, ed. a BARZ, Helmut, ed. *Archetypy a nevědomí*. Vyd. 1. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997. 437 s. Výbor z díla C.G. Junga; sv. 2. ISBN 80-85880-11-3. str. 137.

¹⁰⁴ JUNG, Carl Gustav. *Analytická psychologie: její teorie a praxe: tavistocké přednášky*. Překlad Karel Plocek a Kristina Černá. Vyd. 2. Praha: Academia, 1993. 205 s. ISBN 80-200-0480-7. str. 101.

¹⁰⁵ JUNG, Carl Gustav, PLOCEK, Karel, ed. a BARZ, Helmut, ed. *Archetypy a nevědomí*. Vyd. 1. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997. 437 s. Výbor z díla C.G. Junga; sv. 2. ISBN 80-85880-11-3. str. 102.

archetypy „zobrazené“.¹⁰⁶ „Forma světa, do něhož je zrozen, mu je již vrozena jako potenciální obraz. Podobně jsou mu jakožto potenciální obrazy či psychické vlohy vrozeni rodiče, manželka, děti, narození a smrt. Z povahy těchto *apriorních* kategorií vyplývá jejich kolektivní charakter, jde o obrazy rodičů, manželky a dětí *vůbec*, nikoli o individuální předurčení. Tyto obrazy pro nás tudíž nemají pevný obsah, jsou kolektivní. Určitý obsah, vliv a případné vědomí nabudou pouze v setkání s empirickými fakty, které se dotýkají nevědomé vlohy a uvádějí ji v život.“¹⁰⁷

2.1.1 Hlavní archetypy v Jungově nauce

Nyní popíšu hlavní Jungovy archetypy a zevrubněji se pokusím popsat archetyp Matka, který budu na konci srovnávat s mateřským instinktem.

Úplné bytostné Já (*das Selbst*) je všezavršující archetyp, jenž pod sebou zahrnuje celou osobnost – vědomou i nevědomou.¹⁰⁸ Podle Junga jde o vrchol veškeré individuace (přeneseně by se dalo říct, že individuace znamená proces, při němž se bytost sjednocuje se svojí podstatou) ve světě – je to plně rozvinutá bytost. Význam této bytosti spočívá ve spojení nás, jako jednotlivce, s „dva miliony let starým člověkem v nás“, prostřednictvím snů. Tento starý člověk v nás představuje archetypickou zkušenost veškerých našich předků, s níž se setkáváme ve snech a která tímto utváří náš vztah ke světu. Jung považoval individuaci za biologický princip, přítomný ve všech živých organismech (později se přiklonil k názoru, že individuace utváří i neživou hmotu).¹⁰⁹

Persona je archetyp, který nám zajišťuje možnost kooperace s okolím a ostatními lidmi. Je to „maska“, jež odpovídá určité situaci v životě jedince. Každé povolání, nebo jiná situace v životě k sobě má i svojí odpovídající Personu. Nebezpečí spočívá v přílišném

¹⁰⁶ STEVENS, Anthony. *Jung*. Překlad Štěpán Kovařík. Vyd. 1. Praha: Argo, 1996. 176 s. Osobnosti. ISBN 80-7203-021-3. str. 55.

¹⁰⁷ Tamtéž, str. 52.

¹⁰⁸ JUNG, Carl Gustav a PLOCEK, Karel, ed. *Duše moderního člověka*. Překlad Karel Plocek. Vyd. 1. V Brně: Atlantis, ©1994. 378 s. ISBN 80-7108-087-X. str. 315.

¹⁰⁹ STEVENS, Anthony. *Jung*. Překlad Štěpán Kovařík. Vyd. 1. Praha: Argo, 1996. 176 s. Osobnosti. ISBN 80-7203-021-3. str. 84.

splynutí s maskou, které potom znamená odvrhnutí naší vnitřní stránky.¹¹⁰ Pro názornost bych uvedl příklad: člověk, který věnuje celý život svojí práci, a pak o práci přijde, zjistí, že práce nebyla jeho „skutečným“ životem, ale pouze náplní, které věnoval příliš mnoho a připravil se o rozvoj svojí „opravdové“ osoby. Jelikož zastává každý člověk v různých situacích různé role, můžou se tyto role dostávat do konfliktu – například vedoucí oddělení, zvyklý lidem rozdávat pokyny, může tuto roli nevědomě přenést do rodinného kruhu, kde by už měl „nasadit“ masku otce.

Animus a Anima jsou archetypy, které utvářejí náš vztah k opačnému pohlaví. Jde o personifikaci ženy v mužské duši (*anima*) a muže v ženské duši (*animus*).¹¹¹ Každý muž v sobě nosí podvědomý obraz ženy (a naopak). Tento obraz není vizuálním obrazem konkrétní ženy, je to soubor představ nějaké ženy, které si muž do ženy promítá. Animus a Anima jsou archetypy protikladné k archetypu Persony. Odmítání toho, co je v mužích ženského (a stejně tak i odmítání toho mužského v ženách), vede k většímu ztotožnění se s Personou.¹¹²

Pod archetypem Stín je obsažena celá naše „temná část“ v nás. Je to „místo“, kam vytěsňujeme charakterové vlastnosti, jež sami na sobě nechceme. Náš Stín má kompenzační funkci k našemu vědomí, bez něho bychom nebyli schopni sebekritiky. Stín bychom tedy neměli odmítat, ale nesmíme se s ním ani ztotožnit, protože by to vedlo k odvrhnutí naší vědomé části. Stín musíme přijmout jako naši součást a v některých případech ho můžeme použít v náš prospěch a poučit se z něj.¹¹³ Stín má také tu vlastnost, že „je vrhán“ na ostatní lidi. Proto se často stává, že vlastnost, která nám vadí u ostatních, je součástí našeho nevědomí (ať už vědomě zavržená nebo skrytá).

Archetyp Matka má mnoho podob a mnoho zobrazení – od konkrétních jako je matka rodiny, přes univerzální jako je matka Země nebo i hmota, až k negativně vystupující jako je dračí matka nebo smrt. Všechny tyto podoby mají však totožný základ. Pro Matku jsou specifické pojmy jako ženská autorita, péče, plodnost, znovuzrození,

¹¹⁰ JUNG, Carl Gustav a PLOCEK, Karel, ed. *Duše moderního člověka*. Překlad Karel Plocek. Vyd. 1. V Brně: Atlantis, ©1994. 378 s. ISBN 80-7108-087-X. str. 320.

¹¹¹ Tamtéž, str. 309.

¹¹² STEVENS, Anthony. *Jung*. Překlad Štěpán Kovařík. Vyd. 1. Praha: Argo, 1996. 176 s. Osobnosti. ISBN 80-7203-021-3. str. 72-73.

¹¹³ JUNG, Carl Gustav a PLOCEK, Karel, ed. *Duše moderního člověka*. Překlad Karel Plocek. Vyd. 1. V Brně: Atlantis, ©1994. 378 s. ISBN 80-7108-087-X. str. 321-322.

emocionalita, skrytost, temnota, dvojznačnost.¹¹⁴ A s tímto výčtem by se dalo pokračovat ještě dlouho. Tyto pojmy nám ozřejmují, že archetyp Matka může mít někdy zcela rozdílný (nebo i protikladný) význam, například v sobě obsahuje jak zrození, tak i smrt (například matka příroda, která dává, ale i bere život).¹¹⁵

Archetyp Matka je samozřejmě nejdominantněji zastoupen díky naší vlastní matce. Podle Junga však není sama matka jediným zastoupením archetypu, ale velkou část si do ní právě díky archetypu, projektujeme sami.¹¹⁶

Archetyp Matka hraje (kromě jiných archetypů) důležitou roli ve vývoji člověka. Když se dítě narodí, probouzí se z nevědomí. Čím více si uvědomuje samo sebe, tím více se odlučuje jak od Matky jako archetypu, tak i od matky jako osoby.¹¹⁷ Matka nám dává život a provádí nás (hlavně ze začátku) z našeho nevědomí k postupnému sebeuvědomění. Právě díky Matce může náš vývoj proběhnout správně, to matka nám dává svoji energii, svůj čas a nesobecky se o nás stará. A právě k matce můžeme mít takový vztah, protože není jenom naší matkou, ale vidíme v ní i Matku jako symbol – symbol zrození všech a všeho.

Přestože archetyp Matka působí převážně pozitivně, přináší s sebou i stinné stránky. Podle Junga má každá matka v sobě takzvaný mateřský komplex. Ten se projevuje jak ve vztahu k dcerám, tak k synům. Jung soudí, že kromě četných neuróz vzniká jeho vlivem v některých případech i homosexualita.¹¹⁸

Důležité také je, aby dítě s matkou setrvalo přiměřeně dlouhou dobu, ale příliš na ní neuplývalo a „vymanilo se“ z jejího vlivu, protože právě příliš dlouhé setrvání v počátečním stavu, kdy jsme na matce zcela závislí a náš život je s ní pevně spojen, vede ke vzniku neuróz.

¹¹⁴ JUNG, Carl Gustav, PLOCEK, Karel, ed. a BARZ, Helmut, ed. *Archetypy a nevědomí*. Vyd. 1. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997. 437 s. Výbor z díla C.G. Junga; sv. 2. ISBN 80-85880-11-3. str. 139.

¹¹⁵ STEVENS, Anthony. *Archetype Revisited: An Updated Natural History of the Self*. 3. vyd. New York: Routledge, 2012. 386 s. ISBN 1-58391-109-X. str. 109.

¹¹⁶ JUNG, Carl Gustav, PLOCEK, Karel, ed. a BARZ, Helmut, ed. *Archetypy a nevědomí*. Vyd. 1. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997. 437 s. Výbor z díla C.G. Junga; sv. 2. ISBN 80-85880-11-3. str. 140.

¹¹⁷ Tamtéž, str. 154.

¹¹⁸ Tamtéž, str. 141.

K tomuto odpoutání od matky slouží přechodové rituály. U dívek je důležitým přechodovým rituálem svatba, která je přenáší ze sféry dcery do sféry potenciální matky. U chlapců je důležitá celá puberta jako oprostění se od Matky a přechod k dospělosti.

V mytologii se tento děj vyskytuje velmi často a je znázorňován právě soubojem mladíka s netvorem (například drakem). Netvor v mnoha mýtech hrdinu pozře a ten se mu proseká z břicha. Tím je symbolicky zopakován porod a opravdové oddělení od Matky, tedy přeměna z dítěte v muže.¹¹⁹ Stejný scénář, jak tvrdí Jung, se ukazuje i ve snech. Například děti, jejichž matky se chovají příliš ochranně a nedávají tím dítěti prostor, mají často sny, v nichž se matka objevuje v roli příšery, čarodějnice nebo podobné kreatury.¹²⁰

Archetyp jako takový je námi promítán (většinou) do naší matky a ta postupně „naplňuje“ (tím, že se o nás stará atd.) to, jak Matku archetypálně posuzujeme. V případech, kdy se matka o dítě nestará nebo ho hodně zanedbává, má dítě nutkání promítnout archetyp do jiné ženy (často například do člena rodiny, starší generace), která ho zpravidla zaujme právě těmi „mateřskými“ vlastnostmi, jež u své matky nenachází. Stejně pravidlo funguje i v situaci, že jsme o matku přišli nebo svou pravou matku vůbec neznáme.

Anthony Stevens přišel se zajímavou zkušeností, která podle něho dokazuje správnost teorie archetypů. V předmluvě ke své knize¹²¹ popisuje svoje zkušenosti ze sirotčince Meterav Řecku v letech 1953-1956. V tomto centru bylo zaměstnáno mnoho žen, ať už jako vyšších sester nebo jako praktikantek. Účelem toho bylo, aby pro co nejvíce dětí bylo možné najít náhradní matku, a aby se v centru cítily co nejlépe. Děti byly přiřazeny po třech k jedné sestře a vyšší sestry dohlížely, aby vše probíhalo, jak má. Stevens však začal brzy pozorovat, že děti jsou u své přiřazené „matky“ jen tehdy, když kolem jde vyšší sestra na obhlídku, ale když se vzdálí, děti i sestry se promíchají a starost o děti je

¹¹⁹ STEVENS, Anthony. *Jung*. Překlad Štěpán Kovařík. Vyd. 1. Praha: Argo, 1996. 176 s. Osobnosti. ISBN 80-7203-021-3. str. 77-78.

¹²⁰ JUNG, Carl Gustav, PLOCEK, Karel, ed. a BARZ, Helmut, ed. *Archetypy a nevědomí*. Vyd. 1. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997. 437 s. Výbor z díla C.G. Junga; sv. 2. ISBN 80-85880-11-3. str. 141.

¹²¹ STEVENS, Anthony. *Archetype Revisited: An Updated Natural History of the Self*. 3. vyd. New York: Routledge, 2012. 386 s. ISBN 1-58391-109-X.

zajišťována vždy nejbližší sestrou. Ve výsledku tedy například každé dítě časem krmilo padesát sester, několik desítek je ukládalo atd. Stevense napadlo, že je to skvělá příležitost k ověření teorie, zdali má dítě v sobě zakódované jisté struktury už při narození nebo všechno nabývá až zkušeností (v té době byl totiž dominantní behaviorismus, který nepřipouštěl vrozené instinkty, přičemž výraz instinkt jako takový byl v té době problematický). Podle behavioristické teorie by si tedy děti měly vytvořit silnější citový vztah k sestrám, které je například častěji krmí. Ukázalo se však, že tři čtvrtiny z pozorovaných dětí si vytvořily nejbližší vztah k jediné sestře. Také se u mnoha dětí objevoval jev, že věnovaly větší pozornost sestrám, jež se o ně zrovna nestaraly (nebo málo) než těm, které je krmily a všeobecně se o ně více staraly. Tento zájem (*attachment*) však fungoval oboustranně, jednotlivé sestry si oblíbily jednotlivé děti. Stevens potřeboval základní teorii, podle níž by mohl celý tento jev vysvětlit. Dostal se k C.G. Jungovi a po několikaletém studiu usoudil, že základní Jungův pojem, totiž pojem archetypu, spadá pod sféru biologických entit a byl utvořen v rámci evoluce člověka. To tedy vysvětlovalo, proč jsou děti zaujaty výhradně jednou sestrou – hrál tady roli archetyp Matka, který měly všechny děti společný. A naopak náklonnost sester k dětem byla vysvětlena mateřským „naprogramováním“.¹²²

2.2 Instinkty

Definice instinktu je často zjednodušována na vrozené schéma chování, které se aktivuje při jemu přiděleném podnětu. Jak však poukázal už Konrad Lorenz, nemůžeme si myslet, že instinkty se projevují nezávisle na sobě a pouze jednotlivě.¹²³ Například pod pojmem „instinkt přežití“ by se daly zahrnout všechny ostatní instinkty jako útěkový instinkt, pohlavní instinkt atd.¹²⁴ Kvůli jednostrannému chápání instinktu a kvůli tomu, že v humanitních oborech bývá stále rozdíl mezi zvířaty a lidmi

¹²² STEVENS, Anthony. *Archetype Revisited: An Updated Natural History of the Self*. 3. vyd. New York: Routledge, 2012. 386 s. ISBN 1-58391-109-X. str. 1-19.

¹²³ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1992. 237 s. Kolumbus; sv. 126. ISBN 80-204-0264-0.

¹²⁴ LORENZ, Konrad. *Základy etologie: srovnávací výzkum chování*. Překlad Miroslav Rýdl. Vyd. 1. Praha: Academia, 1993. 254 s. ISBN 80-200-0477-7.

specifikován právě neschopností odporovat instinktu (u zvířat), bývá od samotného pojmu *instinkt* upouštěno.¹²⁵ Místo toho se mluví o vrozených vzorcích chování nebo pudech. Pro tuto práci však postačí, když se budu držet pojmenování instinkt. Také tím zachovám shodné názvosloví s Jungem.

2.2.1 Instinkty u zvířat

Hlavně díky behaviorismu byl dlouho dominantní názor, že zvířata reagují pouze reflexivně, popřípadě že se složitější chování dá vysvětlit jako řetězec jednotlivých reflexů. Konrad Lorenz přišel s teorií, že některé stejné spouštěče mohou vyvolat různé reakce a že záleží na „naladění“ jednotlivého zvířete.¹²⁶ To tedy vyvrací teorii o reflexivních řetězcích, jelikož u těch se počítalo s premisou, že každý jednotlivý vjem vyvolá určitou reakci.

Abychom porozuměli tomu, co je vlastně instinkt, musíme se vrátit k jeho původním charakteristikám. Těmito charakteristikami dle Portmanna jsou: vrozenost („nenaučenost“); vlastnost druhu, ne jedince; pravidelné provozování jednotlivými členy stejného druhu; pomáhání druhu v přežití.¹²⁷

Když se podíváme na věc do důsledků, za výsledek činnosti instinktů se dá u zvířat považovat veškeré chování. Lorenz toto chování rozlišuje na projev vyšších a nižších instinktů. Mezi vyšší instinkty patří takzvaná „velká čtyřka“, neboli hlad, láska (rozmnožování), útek (strach) a agrese.¹²⁸ Mezi nižší instinkty se pak řadí veškeré další zvířecí chování.

Lorenz na příkladu chování psa ukazuje, že tyto „velké“ instinkty (ani ty nižší) nikdy nefungují samostatně, jelikož chování je vždy výsledkem působení mnoha instinktů

¹²⁵ VESELOVSKÝ, Zdeněk. *Etologie: biologie chování zvířat*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2005. 407 s., 16, 32 s. obr. příl. ISBN 80-200-1331-8. str. 52.

¹²⁶ Tamtéž, str. 32.

¹²⁷ PORTMANN, Adolf. *Animals as social beings*. Překlad Oliver Coburn. New York: The Viking Press, 1961. LCCN 61-11425. str. 97.

¹²⁸ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1992. 237 s. Kolumbus; sv. 126. ISBN 80-204-0264-0.

najednou. Proto ve svých knihách často používá výrazy jako „koncert“ nebo „parlament instinktů“.¹²⁹

Jako ukazatel působení více instinktů najednou uvádí rozdíl mimiky psů v různém postavení.¹³⁰ Představme si psa, který stojí proti jinému psovi, je zahrán do kouta a je připraven na takzvaný „útok ze zoufalosti“ (sklopené uši, vyceněné zuby, stažené koutky). Naproti němu je „sebevědomý“ pes, který se druhého psa nebojí, ale chce ho napadnout (uši vztyčené, odhalené zuby, koutky nahoru). V případě prvního psa tedy můžeme vidět, že v něm bojuje více instinktů najednou (předně agrese, ale zároveň strach).

Jako další příklad uvádí rozmnožovací instinkt, jenž bývá často spojován s pudem strachu. Samice některých živočichů musí mít ze svého partnera respekt, aby se u nich projevila náklonnost k rozmnožování.¹³¹

Nemusí ale vždy jít jen o „souhru“ vyšších instinktů, vždy jde o kooperaci jak vyšších, tak nižších instinktů. V některých případech dokonce může mít jeden z nižších instinktů „právo veta“. Například stádový instinkt v některých případech přehluší i instinkt strachu a zvířata se jen kvůli udržení se pohromadě často dostanou do mnohem horší situace¹³² (například divoké prase, které vběhne pod auto, jen aby zůstalo se skupinou).

Dalším jevem je „běh instinktu naprázdno“. Například lovecký instinkt není vyvoláván pouze hladem. Snad každý z nás byl svědkem toho, jak kočka chytila myš a místo toho, aby ji usmrtila a pozřela, „hrála“ si s ní a opakovaně ji pouštěla a zase chytala. Přestože tady nejde o ukojení instinktu, projeví se stejně. Je to způsobeno tím, že instinkt se neaktivuje pouze v případě okamžiku, k němuž je určen, ale i mnohokrát předtím. Tímto způsobem zvířata „trénují“ lov a jiné dovednosti, které potom mohou využít v praxi.¹³³

¹²⁹ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1992. 237 s. Kolumbus; sv. 126. ISBN 80-204-0264-0. Nebo LORENZ, Konrad. *Základy etologie: srovnávací výzkum chování*. Překlad Miroslav Rýdl. Vyd. 1. Praha: Academia, 1993. 254 s. ISBN 80-200-0477-7.

¹³⁰ Tamtéž.

¹³¹ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1992. 237 s. Kolumbus; sv. 126. ISBN 80-204-0264-0.

¹³² Tamtéž.

¹³³ Tamtéž.

Vědecká pozorování dokazují, že kočka, která má neustálý přísun nových myši, postupně myši jenom loví, ale už je nepojídá, poté už je ani nezabíjí, ale pouze je chytá. Následně dokonce ztrácí o lov zájem, ale přesto na myši stále číhá a plíží se k nim.¹³⁴

Lorenz také zastával názor, že instinkty nejsou jen ve vzájemné kooperaci, ale že díky ritualizaci mohou vznikat kopie instinktů, které se však od předešlých liší: „vznikne nové instinktivní chování, které svou formou napodobuje formu nějakého jiného proměnlivého a více podněty vyvolávaného chování“.¹³⁵ S tímto tvrzením koresponduje i názor Portmannův, který považoval některé instinkty jak za vrozené, tak i upravené podle zkušenosti zvířete.¹³⁶

Hlavní složkou instinktivního chování jsou pohybové projevy. Ty se dají dělit na reflexy, vrozené vzorce chování a taxie.

Mezi reflexy patří okamžité reakce na podnět, jako je například mrknutí, drbání nebo slinění. Vrozené vzorce chování jsou složitější úkony sledující nějaký cíl, například běh, krmení se, lov nebo schovávání potravy. Třetí složkou jsou taxie neboli reakce specificky zaměřené na konkrétní situaci, jako je například natočení hlavy daným směrem při zaslechnutí zvuku a podobně.

Špatně zařaditelné jsou pak úkony související s objevováním nových předmětů a „vynalézáním“ nástrojů (například použitím dřívě cizího předmětu k získání potravy).¹³⁷

Portmann tvrdí, že i přes všechny instinktivní pochody mohou být zvířata svým způsobem svobodná. Uvádí příklad včel, které, díky takzvanému včelímu tanci, obdrží informace, kde se nachází zdroj pylu. Přestože by měly všechny okolní včely zamířit tím směrem, některé se zachovávají jinak. Některé zůstanou v úlu, část jich vyrazí hledat nové zdroje jinde.¹³⁸

¹³⁴ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1992. 237 s. Kolumbus; sv. 126. ISBN 80-204-0264-0.

¹³⁵ Tamtéž.

¹³⁶ PORTMANN, Adolf. *Animals as social beings*. Překlad Oliver Coburn. New York: The Viking Press, 1961. LCCN 61-11425. str. 98.

¹³⁷ VESELOVSKÝ, Zdeněk. *Etologie: biologie chování zvířat*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2005. 407 s., 16, 32 s. obr. příl. ISBN 80-200-1331-8. str. 49-53.

¹³⁸ PORTMANN, Adolf. *Animals as social beings*. Překlad Oliver Coburn. New York: The Viking Press, 1961. LCCN 61-11425. str. 103-104.

Dále Portmann zmiňuje, že i zvířata se dokážou přizpůsobit různým podmínkám, v nichž nemají možnost využít svůj instinkt. Bylo experimentálně zjištěno, že druh ryby, která schovává svá mláďata do tlamy, reaguje stejně nejen na svoji matku, ale například i na model, jenž má podobný tvar a zbarvení jako jejich matka – v takovém případě se ryby buď schovávají do jakéhokoliv otvoru, který se v modelu nachází, nebo plavou tam, kde by jejich domnělá matka měla mít tlamu a snaží se tam schovat.¹³⁹ Musí tedy fungovat pomocí nějakých vnitřních nekonkrétních návodů a musí mít schopnost vytvořit si obraz matky i bez samotného jejího vjemu.¹⁴⁰

V tomto případě si však musíme uvědomit, že se nejedná o situaci, kdy by nešlo „využít“ svůj instinkt. Popsaná situace je vlastně stejná jako níže uvedené pokusy s vtištěním – v obou případech je místo matky před zvířata postaven neživý předmět. V obou případech na něj zvířata reagují tak, jako by se jednalo o jejich skutečnou matku. V obou případech tedy jde o sledování instinktu, jenom je nepřítomnost matky kompenzována zaměřením na jiný objekt.

Po strohém úvodu do teorie instinktů se nyní zaměřím na dva instinkty, které poté srovnám s Jungovým archetypem Matka. Jedná se o vtištění a mateřský instinkt.

Vtištění (*imprinting*) je instinkt, díky němuž se mláďeti v krátké době po narození (v takzvané senzitivní periodě) „vtisknou“ do mozku charakteristické vlastnosti jeho matky (vizuální, pachové atd.), pomocí nichž ji pak spolehlivě pozná. Při experimentech se však ukázalo, že mláďe není schopné rozpoznat svojí pravou matku rovnou a může se stát, že se místo ní zaměří na jiného nejbližšího živočicha, popřípadě i na jiný objekt. Tento proces je ireverzibilní (nevratný).¹⁴¹

Díky mateřskému instinktu se zvířata navzdory svému instinktu sebezáchovy snaží udržet při životě své potomky někdy i za cenu vlastního života (například některé druhy

¹³⁹ PORTMANN, Adolf. *Animals as social beings*. Překlad Oliver Coburn. New York: The Viking Press, 1961. LCCN 61-11425. str. 140-141.

¹⁴⁰ Tamtéž, str. 141.

¹⁴¹ VESELOVSKÝ, Zdeněk. *Etologie: biologie chování zvířat*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2005. 407 s., 16, 32 s. obr. příl. ISBN 80-200-1331-8. str. 157-159.

pavouků, jejichž matky se obětují a poslouží jako potrava mladé generaci).¹⁴² Hlavní úlohy mateřského instinktu jsou zajistit mladé generaci jídlo a přístřeší.

2.2.2 Instinkty u lidí

Důležitost instinktů byla u lidí dlouho podceňována, protože pohled na člověka byl stále veden Lockovým způsobem (mysl při narození jako *tabula rasa*). Přesto mají instinkty důležité postavení v našem chování, jelikož utvářejí primární motivy našeho chování, které jsou dále upravovány rozumem a kulturou.¹⁴³

U lidí můžeme ještě navíc rozlišovat pudy, které jsou souhrnem několika instinktů, jež působí společně s emocemi. Jde tedy jak o biologický, tak o psychologický jev. Narozdíl od instinktů se pudy vyvíjejí během života. Pudy jsou poháněny pudovou energií, která má tendenci nahromadit se, pokud není využívána.¹⁴⁴ Tato teorie byla zastávána hlavně Konradem Lorenzem, který tvrdil, že takto nahromaděné pudové energii stačí jen minimální spouštěč k tomu, aby se uvolnila.¹⁴⁵

Ve shodě s Lorenzem považuje Jung náš instinktivní základ za něco na způsob shromáždění mnoha hlasů. Tato nejednosměrnost našich instinktů, které se často dostávají do konfliktů, nám však dává vzácnou příležitost, rozhodnout se.¹⁴⁶ Rozhodnutí je už akt vůle, jež ze své definice počítá s jistou mírou osobní svobody. Osobní svoboda značí, že už nejsme jen „loutky“, ovládané instinkty.

Výše zmíněné nahromadění pudové energie má u Lorenze významné postavení v jeho teorii agrese. Agrese je podle Lorenze základní lidský instinkt, původně sloužící

¹⁴² VESELOVSKÝ, Zdeněk. *Etologie: biologie chování zvířat*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2005. 407 s., 16, 32 s. obr. příl. ISBN 80-200-1331-8. str. 312.

¹⁴³ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie osobnosti: obor v pohybu*. 6., rev. a dopl. vyd., V Grada Publishing 2. Praha: Grada, 2010. 208 s. Psyché. ISBN 978-80-247-3133-9. str. 106.

¹⁴⁴ Tamtéž, str. 106.

¹⁴⁵ RABOCH, Jirí a kol. *Psychiatrie*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2012. 466 s. ISBN 978-80-246-1985-9. str. 141.

¹⁴⁶ JUNG, Carl Gustav, PLOCEK, Karel, ed. a BARZ, Helmut, ed. *Archetypy a nevědomí*. Vyd. 1. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997. 437 s. Výbor z díla C.G. Junga; sv. 2. ISBN 80-85880-11-3. str. 24-25.

například při ochraně teritoria nebo výběru sexuálního partnera.¹⁴⁷ Přestože jeho základní funkce už v dnešní době nejsou vyžadovány, pud agrese v nás stále přetrvává a ovlivňuje naše chování. K uvolnění tohoto pudu proto lidé praktikují různé formy „ventilování“ agrese (například kontaktní nebo bojové sporty).

Biolog Edward Osborne Wilson sice tvrdí, že: „Mezikmenová agrese, rozrůstající se u některých kultur do rozměrů omezeného válečného stavu, je natolik rozšířená, že je možné ji považovat za všeobecnou charakteristiku společenského chování lovců a sběračů.“¹⁴⁸ Přesto však nesdílí Lorenzův názor, že vnitrodruhová agrese je u člověka dominantnějším jevem než u zvířat.¹⁴⁹ Ani že se jedná o následek vrozených pudů. Wilson také nesouhlasí s Freudovou a Lorenzovou teorií „vybití“ pudů a odvolává se na výzkum Richarda G. Sipesse, který tvrdí, že se společnosti s „bojovnou pověstí“, narodil od společností s „mírumilovnou pověstí“ vyznačují vzrůstem „náhradních činností“ tedy činností, jež jsou lidmi provozovány v případě absence válek. Podle teorie vybití agresivního pudu by však měl být trend opačný.¹⁵⁰

2.3 Archetypy jako lidské instinkty?

Jung opakovaně tvrdí, že archetyp není získán zkušeností, ale že je děděn. To vnucuje otázku, jak se tedy integroval „nekonečným opakováním“ do lidské duše? Jung na tento bod odpovídá následovně: „Nelze si představit, jak by zkušenost v nejširším smyslu a psychické vůbec mohlo vznikat výhradně z vnějšího. (...) Zda duševní struktura a její prvky, tedy archetypy, vůbec kdy vznikly, je otázkou metafyziky, a proto na ni nelze odpovědět.“¹⁵¹ To není zcela uspokojivá odpověď. Jinde však uvádí: „Tyto obrazy jsou

¹⁴⁷ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1992. 237 s. Kolumbus; sv. 126. ISBN 80-204-0264-0. str. 132-133.

¹⁴⁸ WILSON, Edward O. *O lidské přirozenosti: máme svobodnou vůli, nebo je naše chování řízeno genetickým kódem?*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993. 247 s. Edice 21; sv. 2. ISBN 80-7106-076-3. str. 85.

¹⁴⁹ Tamtéž, str. 102-103.

¹⁵⁰ Tamtéž, str. 104.

¹⁵¹ JUNG, Carl Gustav, PLOCEK, Karel, ed. a BARZ, Helmut, ed. *Archetypy a nevědomí*. Vyd. 1. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997. 437 s. Výbor z díla C.G. Junga; sv. 2. ISBN 80-85880-11-3. str. 154.

do té míry „praobrazy“, jak dalece jsou přímo vlastní druhu; a pokud vůbec kdy „vznikly“, pak se jejich vznik kryje nejméně s počátkem druhu. Je to přirozenost člověka, specificky lidská forma jeho činností.“¹⁵² To už je hypotéza, se kterou je možné dále pracovat.

Z předešlého úryvku lze usuzovat, že i pro Junga byl vznik archetypů problematický. Kdybychom počítali s vrozeností archetypů, nemohly by se nekonečným opakováním vstípit do kolektivního nevědomí, protože by tam už musely být. A kdyby se nekonečným opakováním vstípily do kolektivního nevědomí, nemohli by být děděny, jelikož by se tam integrovaly pomocí zkušenosti. Přes všechny problémy si však Jung za pojem archetypu stojí a považuje běžně používaný pojem instinktu, za stejně sporný nebo nejasný, viz úryvek: „Hypotéza kolektivního nevědomí je právě proto snad stejně odvážná jako předpoklad, že existují instinkty. Můžeme beze všeho připustit, že lidská aktivita je velkou měrou ovlivňována instinkty – nehledě na racionální motivace vědomého rozumu. Tvrdíme-li tedy, že naše fantazie, naše vnímání a naše myšlení jsou stejným způsobem ovlivňovány vrozenými a obecně existujícími formálními principy, pak se mi zdá, že normálně fungující chápání může v této představě objevit právě tak mnoho nebo právě tak málo mysticismu jako v teorii instinktů.“¹⁵³

Velmi důležitou roli podle mě hraje pasáž: „pokud vůbec kdy „vznikly“, pak se jejich vznik kryje nejméně s počátkem druhu“¹⁵⁴. Toto tvrzení implikuje myšlenku, že archetyp vnikl společně s tím, co považujeme za lidské. Jak už jsem naznačil v kapitole „Problém duše u zvířat“, přestože byly u zvířat dokázány schopnosti, kterými často sami specifikujeme lidský druh (jako například sebeuvědomění, řešení problémů, učení se), většinou nejsme intuitivně ochotni připustit, že by zvířata byla na stejné „úrovni“ jako my. Je to právě kvůli tomu, že v sobě máme něco „navíc“?

Jung o vztahu lidské a zvířecí *psýché* říká: „Lidská *psýché* je přes svou vynikající schopnost vědomí a učení přírodním fenoménem, jako *psýché* zvířat, a spočívá na vrozených instinktech, které s sebou přinášejí specifickou dědičnost druhu. Libovůle,

¹⁵² JUNG, Carl Gustav, PLOCEK, Karel, ed. a BARZ, Helmut, ed. *Archetypy a nevědomí*. Vyd. 1. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997. 437 s. Výbor z díla C.G. Junga; sv. 2. ISBN 80-85880-11-3. str. 137.

¹⁵³ Tamtéž, str. 107.

¹⁵⁴ Tamtéž, str. 137.

záměr jsou stránkami psýché, které byly, stejně jako všechny osobní odlišnosti, získány pozdě a vděčí za svou existenci uvědomělosti, jež se vymanila z pouhé instinktivnosti.¹⁵⁵ Podle něho tedy obsah lidské duše není diametrálně odlišný od obsahu té zvířecí, jelikož vychází ze stejného instinktivního základu.

Můžeme tedy vyjít z tohoto tvrzení a rozvinout ho – zvířata i lidé pocházejí ze stejného základu, a tedy i lidé v určité fázi vývoje (kdy ještě nebyli lidmi) disponovali pouze instinktivní výbavou. V určité fázi lidského vývoje se začal archetyp sám vyvíjet jak na instinktivním základě, tak i díky kultuře a zkušenosti. V určitých situacích se začaly instinkty dostávat do konfliktu tak rovnocenného, že musel rozhodnout "někdo jiný". A v této chvíli se začalo formovat sebeuvědomění toho, kdo rozhoduje o svých činech. V kombinaci s primitivní kulturou a používáním nástrojů (což vedlo k vývoji mozku a mozkové činnosti a predisponovalo to člověka k větším duševním schopnostem), došlo ke vzniku člověka jako nového druhu s novým atributem – archetypem jako jakýmsi „kulturním instinktem“.

Archetypy Animus a Anima nebo Matka by bez kultury byly nepotřebné. V kulturním prostředí se však otevírá prostor pro nové situace, na něž bychom jen na základě jednoduchých instinktivních odezev nebyli schopni reagovat. Výše jsem zmiňoval Lorenze, který tvrdil, že mohou vznikat i nové instinkty na základě kopírování a napodobování těch starých. V prostředí rozvíjející se kultury však instinkty nejsou schopné obstarat veškerou činnost. Proto musely vzniknout archetypy čili kulturní instinkty, které zachovávají instinktivní obrazy, ale přitom dávají možnost volby. Jsou to tedy spíše jakési vnitřní struktury, jež můžeme a nemusíme následovat, případně je můžeme následovat podle okolností více způsoby.

Ve shodě se Shelburnem tvrdím, že archetypy jsou přirovnatelné k obrazům instinktů v nevědomí a znázorňují také jejich význam.¹⁵⁶ Jungovými slovy: „Instinkty navíc nejsou svou podstatou nejasné a neurčité; jsou to specificky formované pudové síly, jež dlouho před jakýmkoli uvědoměním a bez ohledu na jakýkoli stupeň uvědomění sledují své

¹⁵⁵ JUNG, Carl Gustav. *Tajemno na obzoru: o fenoménech UFO a mimozemských jevech*. Vyd. 1. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1999. 214 s., [15] s. barev. obr. příl. ISBN 80-85880-20-2.

¹⁵⁶ SHELBURNE, Walter Avory. *C. G. Jung's theory of the collective unconscious : a rational reconstruction*. Florida, 1976. *Dissertation work. The University of Florida*. Dostupné také z: <https://archive.org/stream/cgjungstheoryofc00shel#page/n1/mode/2up> str. 59-60.

inherentní cíle. Proto tvoří celkem přesné analogie k archetypům, ba tak přesné, že je důvod se domnívat, že archetypy samy jsou nevědomé obrazy instinktů, jinými slovy, *představují základní vzor instinktivního chování.*¹⁵⁷

Pro shrnutí se pokusím zjednodušeně popsat vznik archetypů, jak k němu podle mě došlo u lidí.

U jistého druhu živočichů (*Homo*) nastal stejný úkaz jako u výše zmíněných vran novokaledonských. Díky skupinovému životu a potřebě nahradit si anatomické nedostatky nástroji došlo u těchto živočichů ke zvýšení mozkové aktivity, což s sebou přineslo i zvětšení mozkové kapacity.

V určitém bodě si tento živočich dokázal uvědomit sám sebe ať už díky již zmíněnému konfliktu instinktů, nebo díky nějakým vizuálním podnětům, jako je například pohled na vlastní odraz na hladině jezera a podobně. Sebeuvědomění bylo však pravděpodobně umožněno díky oběma těmito situacím.

Hlavní charakteristikou sebeuvědomění je vědomí sebe sama. A právě v okamžiku sebeuvědomění podle mě „vzniklo“ (sebe) vědomí a zároveň s ním i nevědomí. Ve „zvířecím stavu“, kdy o sobě zvířata „nevědí“, ale prostě „žijí nehistoricky“¹⁵⁸ se nacházejí zároveň ve vědomém i nevědomém stavu. A stejně tak jako je u nich vědomí a nevědomí vlastně totožné, jsou u zvířat spojeny i instinkty a archetypy.

V okamžiku, kdy vznikl předchůdce lidí jako sebeuvědomělý druh, vtiskly se archetypy do jeho nevědomí jako obrazy instinktů. Rozdíl mezi instinktivní a archetypální výbavou je ten, že instinkty jsou univerzálně platné a dané, ale archetypy jsou pouze struktury, které můžeme následovat, ale nemusíme. Toto rozdělení je důležité hlavně v prostředí kultury, jelikož postupný vývoj lidské kultury nám dal mnoho rozdílných společenství s rozdílnými kulturními zvyky, v nichž by bylo obtížné „poslouchat“ jednostranně znějící instinkty. Tím, že jsme získali nevědomé otisky instinktů, které na

¹⁵⁷ JUNG, Carl Gustav, PLOCEK, Karel, ed. a BARZ, Helmut, ed. *Archetypy a nevědomí*. Vyd. 1. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997. 437 s. Výbor z díla C.G. Junga; sv. 2. ISBN 80-85880-11-3. str. 107.

¹⁵⁸ NIETZSCHE, Friedrich. *Nečasové úvahy*. Překlad Jan Krejčí a Pavel Kouba. Vyd. 1. (v OIKOYMENH). Praha: OIKOYMENH, 2005. 295 s. Knihovna novověké tradice a současnosti; sv. 50. ISBN 80-7298-134-X. str. 79.

nás sice mají vliv, ale nejde o determinaci, můžeme díky nim v různých situacích reagovat ve shodě s našimi instinkty, a přesto své chování upravovat vzhledem k aktuální situaci a podmínkám. Jinak řečeno - archetyp nám dává možnost volby.¹⁵⁹

Pro pořádek zmiňuji skutečnost, že v posledních několika odstavcích jsem mluvil o vzniku archetypů jen u lidí. Zastávám však názor, že i u některých zvířat se dá mluvit o archetypech. Stejně jako lidské sebeuvědomění navždy změnilo vývoj člověka, změnila sebereflexe i vývoj vědomí u zvířat (například u výše zmiňovaných vran novokaledonských, šimpanzů či u slonů).

U zvířat však nemůžeme počítat se stejnou archetypální výbavou, jakou má člověk. U živočichů s primitivní kulturou se dá očekávat přítomnost archetypů, jako je Matka nebo pohlaví odrážející archetypy Animus a Anima. Těžko ale můžeme soudit, že vrány novokaledonské například bojují ve svých myslích se svým Stínem. Archetypální výbava je závislá na stupni vývoje kultury. Jsem ovšem na vážkách, jestli jsou mnohé jiné archetypy vůbec udržitelné. Problematické je považovat za archetyp například již zmíněný Stín, když bychom nemohli přesně určit, kdy archetyp jako takový vznikl. Jelikož zastáváme názor, že archetypy jsou obrazy nebo odrazy instinktů, musel by nějaký instinkt odpovídat Stínu, což je v biologickém chápání problematické. Proto bych Jungovy archetypy rozdělil na základní (Animus, Anima, Matka, Otec atd.) a odvozené, které vznikly až působením kultury. Na druhou stranu například u některých vyšších primátů si jsme schopni představit, že takovýto živočich dokáže zpětně reflektovat svoje činy a přemýšlet o nich. V tom případě by se i u něj mohla nacházet „část“, do které by mohl vytěšňovat vzpomínky, jež mu nejsou příjemné.

¹⁵⁹ „To, co je psychické, se po této úvaze jeví jako emancipace funkce z instinktivní formy a její nucenosti, která ji jako jediné určení funkce nechává ustrnout v mechanismus. Psychický stav nebo kvalita začíná tam, kde se funkce začíná uvolňovat ze své vnější a vnitřní podmíněnosti a stává se schopnou širšího a volnějšího užití, tj. kde se chystá ukázat, že je přístupná vůli motivované z jiných zdroj. (...) S přibývajícím osvobozením od toho, co je pouze pudové, dosahuje partie supérieures konečně úrovně, kde energie, kterou funkce obsahuje, není eventuálně vůbec orientována podle původního smyslu pudu, nýbrž nabývá takzvané *duchovní* formy. Není tím míněna žádná podstatná změna pudové energie, ale pouze změna jejích forem užití. Smysl nebo účel pudu není žádnou jednoznačnou věcí, protože v pudu může být skryt nějaký účelový smysl, který je odlišný od toho, co je biologické, a projeví se teprve v průběhu vývoje.“ In JUNG, Carl Gustav, PLOCEK, Karel, ed. a BARZ, Helmut, ed. *Archetypy a nevědomí*. Vyd. 1. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997. 437 s. Výbor z díla C.G. Junga; sv. 2. ISBN 80-85880-11-3. str. 24.

Je nutno podotknout, že ještě problematičtější (a to nejen ve vztahu ke zvířatům, ale i k lidem) než některé zmíněné archetypy, jsou ty, které mají podle Junga náboženský obsah. Jungova teorie obsahuje například archetyp Čtvernost. Tento archetyp měl být předpokladem pro každý logický soud (který měl mít čtyři předpoklady),¹⁶⁰ ale hlavně ho Jung považoval za jeden z „náboženských“ archetypů – proto také například křesťanský kříž považoval za vrozený symbol, obraz archetypu Čtvernost. Stejně tak Mandala, jako obraz našeho Úplného bytostného Já je těžko udržitelný vzhledem k výše zmíněným tezím (i přestože je dokázáno, že zvířata jsou schopna estetického vnímání, nemůžeme předpokládat, že jsou vybavena instinktem „Já“, z něhož by potom mohl vzejít obraz Úplného bytostného Já v podobě Mandaly).

Jungův vztah k náboženství je vůbec problematický a byl často považován za jeden z důvodů, proč je na jeho teorii pohlíženo jako na nevědeckou nebo esoterickou.

V pozdějším období svého života Jung stále více zastával názor, že *psyché* spontánně produkuje obsahy vázané na náboženství. Čtyři roky před svou smrtí (v roce 1957) publikoval v úvodu do jedné své práce tato slova: „Zjišťuji, že všechny mé myšlenky krouží kolem Boha jako planety kolem Slunce a jsou Jím jako planety Sluncem neodolatelně přitahovány“.¹⁶¹ Už samotná teorie archetypů bez náboženského obsahu je často považována za problematickou. Vrozenost náboženských představ je však těžko přijatelná jak z důvodů teoretických (z pohledu evoluční biologie i naprosté většiny společenských vědců se jedná o získané vlastnosti), tak z důvodu absence metody k ověření.

Pro názornost bych na závěr porovnal již zmíněný mateřský instinkt a vtištění s archetypem Matka.

Hned na první pohled můžeme pozorovat několik podobností – krátce po porodu již zvíře identifikuje nejbližší odpovídající předmět jako svoji matku. Stejně tak děti se po porodu dávají matkám, aby došlo k této prvotní identifikaci a prvnímu kontaktu jak vizuálnímu, tak fyzickému (*bonding*). Tomuto prvotnímu kontaktu je i u lidí přikládána

¹⁶⁰ JUNG, Carl Gustav a PLOCEK, Karel, ed. *Duše moderního člověka*. Překlad Karel Plocek. Vyd. 1. V Brně: Atlantis, ©1994. 378 s. ISBN 80-7108-087-X. str. 315.

¹⁶¹ Tamtéž, str. 377-378.

velká důležitost vzhledem k vybudování optimálního vztahu matky a dítěte. Stejně jako se zvíře naučí následovat matku a učit se od ní, rovněž dítě se drží blízko své matky a v případě nebezpečí se k ní uchyluje.

Další podobností je starost o dítě. Jak ve zvířecí, tak v lidské společnosti vidíme starost matky o dítě (popřípadě mládě) od samotného narození přes raná stádia vývoje až do doby, kdy je potomek už natolik samostatný, že se může od matky odpoutat. Starost o dítě nebo mládě nepřináší matce žádné aktuálně reálné výhody – stará se o něj, přestože ho musí určitou dobu vyživovat a věnovat mu svůj čas.

U zvířecích i lidských matek (popřípadě samic) působí mateřský instinkt, který je předurčuje k této starostlivosti. Archetyp Matka ale navíc dává lidským matkám (a samicím zvířat odpovídajícím výše uvedené specifikaci) na výběr, do jaké míry „uposlechnou“ naléhání archetypálního obrazu. A z této volby pak mohou pocházet výše zmíněné neurózy (v případech, kdy se matka o dítě stará málo nebo na něm naopak příliš ulpívá).

Jak jsem zmínil již výše, archetyp Matka působí jaksi oboustranně – obsahuje ho v sobě matka samotná, ale zároveň je Matka i obrazem v duši dítěte, které ji projektuje do své matky. Stejně jako si zvíře v případě nepřítomnosti matky promítne obraz matky do jiného živého či neživého objektu, tak si lidské dítě může promítnout obraz Matky do jiné osoby ženského pohlaví.

Rozdíl mezi obrazem Matky v mozku „nižších“ zvířat (bez schopnosti sebeuvědomění a bez náznaků kultury) a v duši člověka je ten, že zvíře je k náklonnosti nevyhnutelně determinováno sledem instinktů. Obraz Matky je u těchto zvířat ještě totožný s instinktem, a proto nemají možnost regulovat sílu instinktu. Nejsou sice řízena vždy pouze jedním pudem, v některých situacích má i zvíře možnost volby – může si vybrat mezi několika instinkty, pokud jsou instinkty v rovnovážném postavení. Pořád ale jde o následování vrozených vzorců chování. Naproti tomu člověk a zvířata schopná sebeuvědomění a vyvíjející známky primitivní kultury jsou vybaveni vzorci (archetypy) sice přejatými z instinktivní výbavy, ale aplikovanými na kulturní prostředí. To znamená, že tito živočichové jsou instinkty nuceni zachovat se podle určitého vzorce, k tomuto instinktu však mají navíc archetypický obraz, který jim dává možnost odmítnout

a neuposlechnout instinkt nebo se zachovat v souladu s instinktem, ale často individuálním způsobem.

Jako příklad uvedu opět situaci lidské matky: žena, která opatří dítěti hlídání, jde proti svému mateřskému instinktu, jelikož ten jí pudí k tomu, aby zůstala s dítětem a starala se o něj. Zásadou zvědomění archetypu ale matka dokáže jít v souladu s instinktem (protože výsledek zůstane stejný – o dítě bude postaráno), ale přesto se vyváže z jeho slepého uposlechnutí.

Závěr

Původně jsem se chtěl vztahem těla a duše zabývat pouze na několika stránkách, obsahujících pár zajímavých myšlenek, a zaměřit se více na hlavní část práce – popis archetypu, instinktu a jejich srovnání. Když jsem však psal kapitolu o soudobých teoriích mysli, rozhodl jsem se, že by měla být historie psychosomatického problému popsána přinejmenším stejně obsáhle. Toto shrnutí myšlenek ohledně tématu duše poté poskytlo dobré podhoubí pro následný popis konceptu duše u Junga a problematiku prisouzení duše zvířatům. Kapitola s tematikou duše u zvířat měla být původně jen okrajová a měla být zařazena spíše pro ucelenost pohledu na věc. Postupně bylo však stále zřejmější, že postavení zvířat bude mít v závěru velmi důležitou roli. Přemostění duality tělo-duše se ukázalo být klíčové pro kritickou analýzu Jungova konceptu archetypu. Jung implicitně vychází z evolučního přístupu k duši člověka a otevírá prostor pro ne-mechanické chápání teorie instinktu.

Závěrečná kapitola vyjadřuje tezi, že zvířata, která jsou schopna sebeuvědomění a jsou u nich zjevné známky primitivní kultury, pravděpodobně mají ve vědomí obrazy, podle nichž se mohou vědomě řídit a nebýt poslušná jen instinktům. Tyto obrazy neboli archetypy jsou odrazem instinktů, které se vtiskly do nevědomí. Zvířata, jež sebeuvědoměním a kulturou nedisponují, mají sice v mysli tyto obrazy také, ale jsou ještě pevně spojené s jejich instinktivním základem.

Přestože některé archetypy se dají snadno přiřadit k jim odpovídajícím instinktům, jsou zde i takové, které se čistě biologického popisu vymykají a nezapadají do jeho rámce. U těchto archetypů by se muselo počítat nejenom s adaptací na stále rozvinutější kulturní prostředí, ale také s jejich postupným vývojem v průběhu času. Druhou možností by bylo degradovat tyto nevtisknuté archetypy na úroveň psychických funkcí, umožňujících lepší reakci na kulturní prostředí.

Zdroje

Tištěné publikace:

ARISTOTELÉS. *O duši*. Překlad Antonín Kříž. 3., rozš. vyd. Praha: P. Rezek, 1996. 301 s. ISBN 80-901796-9-X.

BERKELEY, George. *Pojednání o základech lidského poznání*. Překlad Jan Brdíčko. Vyd. 2., v Nakl. Svoboda 1. Praha: Svoboda, 1995. 172 s. Filozofické dědictví. ISBN 80-205-0479-6.

DESCARTES, René. *Meditace o první filosofii; Námitky a autorovy odpovědi*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2003. 535 s. Knihovna novověké tradice a současnosti; sv. 43. ISBN 80-7298-084-X.

DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. Překlad Věra Szathmáryová-Vlčková. 3. vyd., v nakl. Svoboda 1. Praha: Svoboda, 1992. 67 s. ISBN 80-205-0216-5.

DIDEROT, Denis a ČECHÁK, Vladimír, ed. *Výbor z díla*. Překlad Jan Binder a Jindřich Veselý. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1990. 287 s. Filozofické dědictví. ISBN 80-205-0117-7.

FLOSS, Pavel. *[Cesty evropského myšlení. 1], Architekti křesťanského středověkého vědění*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2004. 444 s. ISBN 80-7021-662-X.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. *Filosofie dějin*. Překlad Milan Váňa. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2004. 302 s. ISBN 80-86559-19-X.

JUNG, Carl Gustav a JACOBI, JolandeSzékács, ed. *Člověk a duše*. Překlad Karel Plocek. Vyd. 1. Praha: Academia, 1995. 277 s. ISBN 80-200-0543-9.

JUNG, Carl Gustav a PLOCEK, Karel, ed. *Duše moderního člověka*. Překlad Karel Plocek. Vyd. 1. V Brně: Atlantis, ©1994. 378 s. ISBN 80-7108-087-X.

JUNG, Carl Gustav, PLOCEK, Karel, ed. a BARZ, Helmut, ed. *Archetypy a nevědomí*. Vyd. 1. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997. 437 s. Výbor z díla C.G. Junga; sv. 2. ISBN 80-85880-11-3.

JUNG, Carl Gustav. *Analytická psychologie: její teorie a praxe: tavistocké přednášky*. Překlad Karel Plocek a Kristina Černá. Vyd. 2. Praha: Academia, 1993. 205 s. ISBN 80-200-0480-7.

KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mýtus, filosofie, věda. [Díl] 1 a 2, (Filosofie mezi Homérem a Descartem)*. 1. vyd. Praha: Michal Jůza & Eva Jůzová, 1993. 314 s. ISBN 80-7111-007-8.

LOCKE, John a DOKULILOVÁ, Anna, ed. *Esej o lidském rozumu*. Překlad Anna Dokulilová. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1984. 407 s.

LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1992. 237 s. Kolumbus; sv. 126. ISBN 80-204-0264-0.

LORENZ, Konrad. *Základy etologie: srovnávací výzkum chování*. Překlad Miroslav Rýdl. Vyd. 1. Praha: Academia, 1993. 254 s. ISBN 80-200-0477-7.

NIETZSCHE, Friedrich. *Nečasové úvahy*. Překlad Jan Krejčí a Pavel Kouba. Vyd. 1. (v OIKOYMENH). Praha: OIKOYMENH, 2005. 295 s. Knihovna novověké tradice a současnosti; sv. 50. ISBN 80-7298-134-X.

NIETZSCHE, Friedrich. *Tak pravil Zarathustra*. Překlad Otokar Fischer. Olomouc: Votobia, 1992. 301 s. Šlápěj v okně; sv. 2. ISBN 80-85619-28-8.

PEREGRIN, Jaroslav. *Jak jsme zkonstruovali svou vlastní mysl*. Praha: Dokořán, 2014. 164 s. ISBN 978-80-7363-590-9.

PEREGRIN, Jaroslav. *Kapitoly z analytické filosofie*. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2005. 319 s. ISBN 80-7007-207-5.

PLATÓN. *Euthydémos; Menón*. Překlad František Novotný. 4., opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2000. 129 s. Knihovna antické tradice; sv. 2. ISBN 80-86005-56-9.

PLATÓN. *Faidón*. Překlad František Novotný. 6., opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2005. 107 s. Platónovy dialogy; sv. 8. ISBN 80-7298-158-7.

PLATÓN. *Faidros*. Překlad František Novotný. 5., opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2000. 85 s. Knihovna antické tradice; sv. 5. ISBN 80-7298-015-7.

- PLHÁKOVÁ, Alena. *Učebnice obecné psychologie*. Vyd. 1. [brož.]. Praha: Academia, 2005. 472 s. ISBN 80-200-1387-3.
- PORTMANN, Adolf. *Animals as social beings*. Překlad Oliver Coburn. New York: The Viking Press, 1961. LCCN 61-11425.
- RABOCH, Jiří a kol. *Psychiatrie*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2012. 466 s. ISBN 978-80-246-1985-9.
- ROITBLAT, H.L. ed., BEVER, Thomas G. ed. a TERRACE, Herbert C. ed. *Animal Cognition*. Vyd. 2. New York: Psychology Press, 2014. ISBN 13: 978-0-898-59334-1.
- RUSSELL, Bertrand. *Problémy filosofie*. Praha: Čin, 1927. 155 s. Program; sv. 8
- ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie osobnosti: obor v pohybu*. 6., rev. a dopl. vyd., V Grada Publishing 2. Praha: Grada, 2010. 208 s. Psyché. ISBN 978-80-247-3133-9.
- SEARLE, John R. *Mysl, mozek a věda*. Překlad Marek Nekula. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1994. 129 s. Váhy; sv. 13. ISBN 80-204-0509-7.
- SPINOZA, Benedictus de. *Etika*. Překlad Karel Hubka. 2. vyd. Praha: Dybbuk, 2004. 285 s. ISBN 80-86862-02-X.
- STEVENS, Anthony. *Archetype Revisited: An Updated Natural History of the Self*. 3. vyd. New York: Routledge, 2012. 386 s. ISBN 1-58391-109-X.
- STEVENS, Anthony. *Jung*. Překlad Štěpán Kovařík. Vyd. 1. Praha: Argo, 1996. 176 s. Osobnosti. ISBN 80-7203-021-3.
- VESELOVSKÝ, Zdeněk. *Etologie: biologie chování zvířat*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2005. 407 s., 16, 32 s. obr. příl. ISBN 80-200-1331-8.
- WILSON, Edward O. *O lidské přirozenosti: máme svobodnou vůli, nebo je naše chování řízeno genetickým kódem?*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993. 247 s. Edice 21; sv. 2. ISBN 80-7106-076-3.

Periodické zdroje:

CARNAP, Rudolf. Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka. *Filosofický časopis*. Praha: Academia. Srpen 1991. Roč. 39, č.4, ISSN 0015-1831.

Jiné práce:

SHELBURNE, Walter Avory. *C. G. Jung's theory of the collective unconscious : a rational reconstruction*. Florida, 1976. Dissertation work. The University of Florida. Dostupné také z: <https://archive.org/stream/cgjungstheoryofc00shel#page/n1/mode/2up>

Internetové zdroje:

Alex The Parrot In: Youtube [online]. Zveřejněno 9. 6. 2008 [cit. 2016-4-12]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=ldYkFdu5FJk>

DELL'AMORE, Christine. *Dolphins Have "Names," Respond When Called* In National Geographic News [online]. Zveřejněno 23. 7. 2013 [cit. 2016-4-12]. Dostupné z: <http://news.nationalgeographic.com/news/2013/07/130722-dolphins-whistle-names-identity-animals-science/>

Dolphins reacting to mirror underwater. In: Youtube. [online]. Zveřejněno 26. 11. 2010 [cit. 2016-4-12]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=Mn6kJfNLVA>

EPFL. *The blue brain project* [online]. Geneva: École Polytechnique Fédérale de Lausanne, 2012-2016 [cit. 2016-4-12]. Dostupné z: <http://bluebrain.epfl.ch/>

GRAY, Russell. *Russell's Crows 1/2 - insights from the Ivory Tower*. In: Youtube [online]. Zveřejněno 10. 9. 2008 [cit. 2016-4-12]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=QNaZ3EoWnZg>

HAVLÍK, Marek. Problém mysli a těla ve filosofii mysli. *E-learningová podpora mezioborové integrace výuky tématu vědomí na UP Olomouc*. [online]. 16.4.2013 [cit. 2016-04-12]. Dostupné z: <http://pfyziollfup.upol.cz/castwiki/?p=4073>

Kalia's Baby (5 Days Old) and Makani's Mirror In: Youtube. [online]. Zveřejněno 16. 12. 2014 [cit. 2016-4-12]. Dostupné z:
<https://www.youtube.com/watch?v=96JUI3PX284>

List of Animals That Have Passed the Mirror Test. *Animal cognition*. [online]. 15.4.2015 [cit. 2016-04-12]. Dostupné z:
<http://www.animalcognition.org/2015/04/15/list-of-animals-that-have-passed-the-mirror-test/>

Mirror Self-Recognition in Asian Elephants! In: Youtube. [online]. Zveřejněno 11. 1. 2015 [cit. 2016-4-12]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=-EjukzL-bJc>

Mirror-Induced Behavior In the Magpie (Pica pica) In: Youtube [online]. Zveřejněno 4. 5. 2012 [cit. 2016-4-12]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=zjl49P_EAw8

NATIONAL GEOGRAPHIC. *Self-Recognition in Apes*. In: Youtube. [online]. Zveřejněno 13. 3. 2008 [cit. 2016-4-12]. Dostupné z:
<https://www.youtube.com/watch?v=vJFo3trMuD8>

Filmové zdroje:

V mysli zvířete., 2. díl, Řešení problémů. Režie Graham Russell, Anglie: BBC Scotland Science Production, BBC, 2014.

V mysli zvířete., 3. díl, Tajemství života ve společenství. Režie Andrew Thompson, Anglie: BBC Scotland Science Production, BBC, 2014.